FACULTATEA DE PSIHOLOGIE
UNIVERSITATEA SPIRU HARET

Metode si tehnici de cercetare in psihologie
Anul I

Sinteza cursului

Lect. Univ. Drd. Lucian Traşă

Cuprins

Metoda, tehnica, instrument, procedeu de cercetare

Metoda este legata de explicatie si reprezinta un mijloc de descoperire a unui aspect al adevarului si cauta sa raspunda la intrebari de tipul “cum?”. Ambiguitatea termenului este data atat de diferentele de nivel la care se situeaza metodele in cercetare, de amploarea explicatiilor pe care acestea le comporta, cat si de diversele momente ale procesului de cercetare carora li se aplica.

In general, prin metoda de cercetare se înțelege calea, itinerariul, sau programul după care se reglează acțiunile individuale şi practice în vederea atingerii unui scop. Metodele au un in principal un caracter instrumental şi de actiune, dar si de informare si interpretare, fiind ghidate atat de concepția generală a cercetătorului, cat si de principiile teoretice de la care porneşte si pe care-si fundamenteaza demersul de cercetare.

Metoda (grec. *methodos* = cale, mijloc, mod de expunere) reprezintă sistemul de reguli şi principii de cunoaştere şi de transformare a realității obiective. În ştiințele socio-umane, termenul de metoda se foloseşte în accepțiuni foarte variate, asociindu-i-se când un sens prea larg (metoda statistică, metoda experimentală), când unul prea îngust (*Chelcea, 2001*). M.Grawitz (*1972, apud Chelcea*) remarca faptul că în ştiințele umane noțiunea de metoda este ambiguă utilizându-se fie la singular (metoda comparativă, etc.), fie la plural (metode de culegere a datelor, etc.).

Metoda este utilizata în funcție de o metodologie şi presupune ,,înlănțuirea ordonată a mai multor tehnici” (*Friedman, 1961, apud Chelcea*) care, la rândul lor, vor fi operaționalizate în moduri de utilizare sau procedee aplicate instrumentelor concrete de investigare. Spre explicitare, drumul de la teoretic la empiric sau *traseul operționalizării* este lămurit de S. Chelcea în următorul exemplu: ,,dacă ancheta reprezintă o metodă, chestionarul apare ca tehnică, modul de aplicare... prin autoadministrare, ca un procedeu, iar lista propriu-zisă de întrebări (chestionarul tipărit) ca instrument de investigare’’. La fel am putea detalia şi în ceea ce priveşte metoda observației în cazul unei anchete de explorare: ca tehnică ar putea figura în acest caz ,,observația participativă’’, un procedeu pentru acest tip de observație ar fi

modalitatea de înregistrare a datelor iar ca instrument de investigare – ghidul de observație.

Clasificarea metodelor

Exista foarte multe criterii dupa care metodele in stiintele umane au fost clasificate.

Un prim criteriu ar fi cel *temporal*, J.C.Plano (*1993, apud Chelcea*) vorbeşte de *metode longitudinale* sau ,,viziunea în lungime'' (biografia, studiul de caz, studiile panel etc.) şi *metode transversale* sau ,,viziunea în lățime'' (observația, ancheta, testele etc).

Dacă se cercetează, exemplifică autorul, performanțele academice ale unui grup de studenți se poate recurge la metoda longitudinală, ceea ce presupune cercetarea aceluiaşi grup pe toată durata colegiului sau facultății ori se poate folosi metoda transversală ceea ce înseamnă cercetarea simultană a mai multor grupuri – câte unul pentru fiecare an de studiu. Prin metoda longitudinală studiul se va termina în câțiva ani în timp ce, prin metoda transversală, studiul se încheie într-un singur an.

După *criteriul funcției îndeplinite* (I.Coanda, 1987) în procesul cercetării putem vorbi de:

a) metode de proiectare a cercetării (eşantionarea, operaționalizarea conceptelor etc.);

b) metode de recoltare a datelor (interviul, chestionarul, documentarea etc.);

c) metode de analiză şi interpretare (scalarea, analiza factorială, comparația, analiza de conținut etc.).

Un alt criteriu ar fi cel al *credibilității datelor* obținute în cercetare (V.Miftode, 1982). Din aceasta perspectiva se poate face distincția între *metode principale* şi *metode secundare*. Primele (observația, experimentul, documentarea) oferă informații cu valoare de fapte şi înlesnesc o cunoaştere predominant sociologică iar secundele (interviul, chestionarul, sondajul, tehnica scalelor, tehnica testelor, tehnica sociometrică) oferă informații cu valoare de opinie şi permit o cunoaştere predominant psihosociologică.

Metodele socioumane (si in special cele din sociologie) ar putea fi clasificate şi după alte criterii: numărul unităților sociale luate în studiu (metode statistice şi metode

cazuistice), după gradul de corelare şi asociere în cercetare, după gradul de implicare a cercetătorului în provocarea manifestărilor socialului etc.

Conform lui J.Plano, indiferent de varietatea tipurilor de metode si de clasificarile utilizate, metoda ştiinţifică presupune următoarele *momente*:

a) identificarea clară a problemei ce trebuie cercetată;

b) formularea unei ipoteze ce exprimă o relaţie între variabile;

c) raţionare deductivă atentă în ceea ce priveşte ipoteza pentru a investiga implicaţiile problemei: stabilirea tehnicilor şi procedeelor aferente;

d) culegerea de date pentru testarea empirică a ipotezei;

e) analiza cantitativă şi calitativă a datelor;

f) acceptarea, respingerea sau reformularea ipotezei” (*J.Plano, 1993*).

Septimiu Chelcea (2001) clasifică metodele în funcţie de patru criterii:

a) după *criteriul temporal* distingem între metodele *transversale* (care urmăresc descoperirea relaţiilor între laturilor, aspectele, fenomenele şi procesele social-umane la un moment dat, cum ar fi, de exemplu, observaţia, ancheta sociologică, etc.) şi metode *longitudinale* (care studiază evoluţia fenomenelor în timp: biografia, studiul de caz, anchete Panel).

b) după *criteriul reactivităţii* (respectiv al gradului de implicare al cercetătorului asupra obiectului de studiu), distingem între metodele *experimentale* (precum experimentul sociologic, experimentul psihologic), metode *cvasiexperimentale* (ce includ ancheta, sondajul de opinie, biografia socială provocată, etc.) şi metode *de observaţie* (studiul documentelor sociale).

c) după *numărul unităţilor sociale* luate în studiu, distingem între metodele *statistice* ce presupun investigarea unui număr mare de unităţi sociale (ca de exemplu, sondajul de opinie, ancheta sociologică, etc.) şi metodele *cazuistice* ce se referă la studiul integral al câtorva unităţi sau fenomene socio-umane (biografia, monografia, etc.).

d) in sfârşit, după *locul ocupat în procesul investigaţiei empirice* distingem între metodele de *culegere a informaţiilor* (cum sunt cele de înregistrare statistică, studiul de teren, anchete), metodele de *prelucrare a informaţiilor* (metode

calitative şi metode cantitative) şi metodele de *interpretare a datelor* cercetării (ne referim la metodele comparative, metodele interpretative, etc.)

Totodata, după scopul lor, cercetările socioumane concrete pot fi de mai multe tipuri si, in primul rând, putem vorbi de cercetări descriptive şi cercetari explicative.
In ceea ce priveste cercetări descriptive, se stie ca orice ştiinţă începe prin a fi descriptivă, pentru ca mai apoi sa se incerce o explicare teoretică a faptelor de observaţie. Unele ştiinţe rămân preponderent descriptive – de exemplu, etnografia – pe cand altele se apropie mai degraba de nivelul explicativ, asa cum se presupune ca face sociologia. Cercetările descriptive şi explicative nu sunt decât tipuri extreme ale cercetării socioumane. Există forme intermediare şi cercetări deopotrivă descriptive şi explicative si orice cercetare explicativă conţine şi o descriere a situaţiei şi în orice cercetare descriptivă, prin clasificările introduse, se întrevede şi începutul unei explicaţii teoretice. Rămâne valabilă insa urmatoarea distincţie: cercetările explicative îşi propun testarea ipotezelor, în timp ce cercetările descriptive oferă informaţii pentru formularea ipotezelor.
Majoritatea clasificarilor descrise mai sus sunt deja operabile in campul cercetarilor socioumane si au devenit aproape clasice in aceasta arie a cunoasterii stiintifice. Din pacate insa, marea lor majoritate se bazeaza pe criterii venite dinspre abordarile de tip sociologic.

Pentru a putea opera insa distinctii mai clare si mai specifice in planul ariei cunoasterii psihologice, am propus o clasificare a metodelor şi tehnicilor de cercetare în functie de *nivelul de acces la instantele sistemului psihic*.

Astfel, din această perspectivă, putem vorbi de:
- metode care vizează planul conştient şi care se adresează cu precădere *instanţei Egoului* (metoda anchetei pe bază de chestionar sau interviu structurat; metoda observaţiei directe etc.);
- metode care vizează nivelul inconştientului (personal şi colectiv) şi care se adresează cu *precădere instanţei Sinelui personal si colectiv* şi care au ca obiectiv obţinerea de informaţii la care subiectul nu are acces direct, nemijlocit şi conştient (metoda anchetei pe bază de interviu clinic de profunzime sau interviu de tip analitic,

metoda experimentului asociativ-verbal, observația participativă şi analiza actelor ratate etc.);

- metode care vizează planul transpersonal şi care urmăreşte obținerea de informații de la nivelul Sinelui integral (metoda experimentală de tip transanalitic, metoda experimentală a calătoriei şamanice, a respirației holotropice etc.).

Trebuie precizat faptul că acest tip de clasificare se face în principal din rațiuni de ordin didactic şi că – în practica de cerectare – metodele şi tehnicile sunt folosite nu într-un mod "clivat". Totodată, trebuie remarcat faptul că accesul la o anumită instanță a sistemului psihic presupune invarabil şi accesarea celorlalte instanțe şi aceasta datorită faptului că psihicul uman este un tot integral sistemic si holistic, fiecare nivel comunicând şi reacționând cu celelalte nivele în permanență. Spre exemplu, deşi interviul de tip analitic îşi propune să acceseze şi să releveze informații de la nivelul inconştient al persoanei, calea de acces este cu precădere una conştientă, relația – ca schimb direct de informații – dintre intervievat şi intervievator, dintre analizat şi analist fiind una conştientă.

Tehnica (grec. *tekne* = procedeu) este definită drept "ansamblu de prescripții metodologice (reguli, procedee) pentru o acțiune eficientă, atât în sfera producției materiale, cât şi în sfera producției spirituale (tehnici de cunoaştere, de calcul, de creație), precum şi în cadrul altor acțiuni umane (tehnici de luptă, sportive, etc.)" (*Dicționar de filosofie*, 1978).

Si-n acest caz, definiția dată termenului de "tehnica" în ştiințele sociale şi comportamentale este destul de ambigua si aceasta pentru că in principal nu se fac distincțiile cuvenite între metode şi tehnici sau tehnici şi procedee. În majoritatea cazurilor, pentru depăşirea dificultății de identificare a metodelor si, respectiv, a tehnicilor de cercetare, lucrările apar sub titlul "*Metode şi tehnici*" (Chelcea, 2001).

Transand destul de clar problema, Chelcea (2001) defineşte tehnicile de cercetare ca fiind subsumate metodelor si referindu-se strict la demersul operațional al abordării fenomenelor de studiu. Astfel, se poate spune ca aceleiaşi metode îi sunt subordonate mai multe tehnici, iar fiecare tehnică poate fi aplicată în modalități diferite.

Procedeul este definit drept “maniera de acțiune”, de utilizare a instrumentelor de investigare, iar ***instrumentele de cercetare*** sunt unelte materiale de care se foloseşte cercetatorul pentru cunoaşterea ştiințifică a fenomenelor (fişa de înregistrare, aparat, etc.)
“Metodele, tehnicile, procedeele şi chiar instrumentele de investigare, se subsumează perspectivei teoretico-metodologice, astfel încât autonomia lor nu este decât relativă” (*Chelcea, 2001*). Recurgerea la o modalitate sau alta de cercetare ține, de adecvarea ei la specificul domeniului şi la obiectivele urmărite. Respectarea cerinței adecvării priveşte toate elementele, fie acestea metode, tehnici şi procedee de lucru, fie forme de instrumente de cercetare.

Etapele procesului de cercetare

Procesul de cercetare cuprinde mai multe trepte distincte. Acest subiect a mai fost prezentat si de-a lungul expunerilor referitoare la metodologia cercetarii psihologice.

Dar inainte de a merge mai departe voi reaminti – pe scurt – modalitatea in care A.Giddens schematizează etapele procesului de cercetare:

1. Definirea problemei*:* alegerea temei de cercetare.
2. Revizuirea dovezilor sau trecerea în revistă a bibliografiei.
3. Clarificarea problemei prin formularea ipotezei.
4. Selectarea planului de cercetare prin alegerea uneia sau a mai multor metode de cercetare (experiment, studiu, observație, folosirea izvoarelor existente).
5. Efectuarea cercetării: strângerea datelor şi înregistrarea informațiilor.
6. Interpretarea rezultatelor: prelucrarea implicațiilor datelor adunate.
7. Raportarea descoperirilor prin redactarea raportului de cercetare.

Abordand acelasi subiect al etapelor procesului de cercetare si citându-l pe R.Mucchieli, S.Chelcea consideră că într-o investigație de tip sociouman trebuie urmate următoarele etape:

I) Determinarea obiectului investigației.

A) *Determinarea obiectului* se va face în raport cu ideea şi scopul declarat al inițiatorilor investigației şi cu metodologia cercetării, ținând cont totodată şi de factorii tehnici (nivelul de calificare al personalului de cercetare şi al personalului auxiliar, precum şi de termenul calendaristic al investigației – acordăm o treime din timp muncii de teren, iar două treimi muncii de prelucrare).
B) *Definirea operațională a conceptelor sociologice*, cu alte cuvinte, traducerea conceptelor în "evenimente observabile".

C) *Operaționalizarea propriu-zisă a conceptelor sociologice* care presupune găsirea indicatorilor şi gruparea lor în dimensiuni. Definim indicatorul ca fiind semnul exterior, observabil, măsurabil, care se află față de indicat fie într-un raport de corespondență. Prin utilizarea corectă a indicatorilor se asigură traduceriea conceptelor socioumane în concepte operaționale cu un grad înalt de validitate.

D) *Articularea indicatorilor* într-un sistem printr-o selecție atenta. Sunt reținuți doar indicatorii necesari şi suficienți, stabilindu-se puterea lor de respingere, puterea lor de conținere şi, respectiv, puterea lor de discriminare.
E) *Construcția indicilor* reprezintă ultimul pas în determinarea obiectului investigației.

II) Preancheta.

Este a doua etapă majoră din investigația socioumana. Are ca scop fixarea obiectivelor şi constă în analiza logică amănunțită a ipotezelor posibile, selectându-se ipotezele verificabile. În cadrul preanchetei se estimează costul întregii investigații; se stabileşte termenul calendaristic de încheiere a cercetării; se prevăd dificultățile din teren legate de desfăşurarea investigației şi, nu în ultimul rând, se studiază bibliografia aferentă problemei de cercetat.

III) Stabilirea obiectivelor şi formularea explicită a ipotezelor cercetării.

În această fază a cercetării trebuie explicat scopul cercetării precum şi rezultatele ce se prevăd a fi obținute. Aşa cum s-a mai aratat, ipoteza reprezintă enunțul relației cauzale într-o formă ce permite verificarea empirică (*Th. Caplow*). Altfel spus, ipoteza este explicația plauzibilă ce urmează a fi verificată de materialul faptic, putând fi confirmate sau infirmate parțial sau total.

IV) Stabilirea universului anchetei, respectiv stabilirea populației de referință sau a persoanelor care vor fi investigate şi asupra cărora vor fi extinse rezultatele investigației socioumane.

V) Alcătuirea eşantionului sau a lotului. In cazul esantioanelor se va porni de la unitatea de eşantionare cea mai adecvată (individ, grup, etc.) precum şi de la cadrele de eşantionare disponibile (liste nominale, etc). Trebuie studiată aici atât problema mărimii eşantionului, cât şi cea a probabilităților de eroare (se admit erori de 4-6%, ceea ce permite cercetătorului să lucreze cu eşantioane de la 500 la 2000 de persoane).

VI) Alegerea tehnicilor de cercetare în funcție de metodologia cercetării.
Metoda de investigare este determinată atât de adecvarea tehnicilor la scopul propus (tehnicile trebuie corelate pentru ca fiecare dintre ele are limite), cât şi de accesibilitate şi costuri. De exemplu, alegând chestionarul ca tehnică de cercetare, este important să ştim că acesta trebuie ”dublat” prin tehnica observației directe şi prin tehnica observației indirecte (respectiv de cercetare a documentelor).

VII) Pretestarea instrumentelor de cercetare (ancheta-pilot), este etapa standardizării instrumentelor de investigare (stabilirea lor exacta). Adecvarea tehnicilor de cercetare la obiectul de cercetat şi la metodologia cercetării reprezintă garanția validității concluziilor.

VIII) Definitivarea instrumentelor de cercetare, reprezintă etapa de finalizare a instrumentelor de cercetare (finalizarea elementelor de conținut, punerea în pagină, multiplicarea lor etc).

IX) Aplicarea în teren a instrumentelor de cercetare.

X) Prelucrarea datelor şi a informațiilor obținute.

Informațiile obținute din aplicarea instrumentelor de cercetare sunt clasificate, înseriate şi pregătite pentru prelucrarea matematică. Prelucrarea presupune codificare şi tabulare.

Codificarea datelor este operația de atribuire fiecărei categorii de informații a unui număr sau literă. În cadrul codificării, informațiile se condensează, se sistematizează şi se normalizează. Codificatorul face analiza şi interpretarea informațiilor cu scopul încadrării lor în categorii exclusive. Se ridică aici mai multe probleme legate de codificare, şi anume cele referitoare la validitatea, fidelitatea şi sensibilitatea codurilor. Tabularea (manuală, mecanică, electronică sau informatica) se referă la prezentarea datelor codificate sub forma tabelelor în vederea totalizării frecvenței lor de apariție.

XI) Analiza rezultatelor obținute din etapele anterioare ale investigației socioumane. În această etapă se urmăreşte ca în raport cu datele codificate obținute din investigație, să se confirme sau să se infirme ipotezele avansate.

XII) Redactarea raportului de cercetare.
Un raport de cercetare, corect întocmit, trebuie să cuprindă: o introducere în problema studiată; un scurt istoric al proiectului de cercetare; un rezumat al cercetărilor anterioare; o reformulare clară a problemei; redarea completă a procedeelor utilizate pentru culegerea şi prelucrarea informațiilor; prezentarea detaliată a rezultatelor şi un rezumat al interpretării rezultatelor. (S.Chelcea, *Note de curs*, Univ.Buc., 1991)

Chestionarul (Metoda anchetei)

Chestionarul este probabil cea mai folosită metodă în cercetările psihosociologice de nivel cantitativ şi instrumentul preferat al sociologilor. Din acest motiv ar trebui să se facă deosebirea între *inventar sau chestionar de personalitate*, *scale de măsurare a atitudinilor*, *teste* etc.
Vom aminti – cu titlu de exemplificare - câteva definiții ale chestionarului.
P. Pichot spune despre chestionare ca "sunt teste compuse dintr-un număr mai mare sau mai mic de întrebări prezentate în scris subiecților şi se referă la opiniile,

preferințele, sentimentele, interesele şi comportamentele lor în circumstanțe precise" Roger Mucchielli, spunea despre chestionar că „nu poate fi considerat decât o listă de întrebări". Earl Babbie, spune că prin chestionar se înțelege „o metodă de colectare a datelor prin (1) întrebările puse persoanelor sau (2) prin întrebarea acestora dacă sunt de acord sau în dezacord cu enunțurile care reprezintă diferite puncte de vedere" Chelcea defineşte chestionarul ca fiind "o tehnică şi, corespunzător, un instrument de investigare constând dintr-un ansamblu de întrebări scrise şi, eventual, imagini grafice, ordonate logic şi psihologic, care, prin administrarea de către operatorii de anchetă sau prin autoadministrare, determină din partea persoanelor anchetate răspunsuri ce urmează a fi înregistrate în scris."

Prin această definiție Chelcea relevă faptul că itemii din intrument sunt reprezentați atât de o succesiune de întrebări sau imagini (desene, fotografii) fixate în scris, grafic, dar şi de imagini, fotografii sau desene. Chelcea susține că într-un chestionar "combinarea şi succesiunea stimulilor trebuie să fie logică, dar şi psihologică". Trebuie subliniat însă faptul că – spre deosebire de testele de personalitate – chestionarul vizează cu precădere nivelul conştiinței.

Structura chestionarului

Partea introductiva

Denumita si scrisoare de explicatie, aceasta prima parte are rolul de a oferi explicatii cu privire la rolul anchetei, la scopurile si obiectivele sale, la ce vor fi folosite rezultatele studiului, care sunt valentele sale pragmatice si se subliniaza faptul ca raspunsurile persoanei in cauza sunt foarte importante pentru reusita anchetei. Pentru ca aproape orice chestionar contine si intrebari de identificare sau itemi referitori la datele personale, date care vor fi stocate si folosite ulterior, este bine de stiut ca legislatia actuala reglementeaza aceasta activitate printr-o serie de legi. Exista o institutie guvernamentala care verifica si asigura folosirea corespunzatoare a acestor date si, pentru a nu intra in conflict cu legea, orice operator de astfel de date trebuie sa obtina un aviz din partea Autoritatii Naționale de Supraveghere a Prelucrării Datelor cu Caracter Personal. In urma acestui aviz se primeste un cod de operator care va trebui precizat pe toate documentele care solicita date personale. In acelasi timp

trebuei facuta precizarea ca – la cererea expresa – orice persoana are dreptul si poate sa solicite eliminarea sau modificarea datelor sale personale din baza de date a operatorului.

Tot in aceasta sectiune trebuie sa se precizeze datele de contact ale operatorului de ancheta, ale institutiei care a comandat sau care realizeaza studiul, precum si ale coordonatorului proiectului, fie pentru detalii suplimentare, fie pentru solicitarea modificarii datelor personale din bazele de date.

Eventualele multumiri aduse colaboratorilor sau sponsorilor, garantarea confidentialitatii datelor sunt elemente care isi gasesc tot aici locul.

Instructiunile de aplicare

In aceasta sectiune se vor face precizarile concrete referitoare la timp si la modalitatile concrete de raspuns la intrebarile din chestionar. Pe langa regulile generale (nu exista raspunsuri bune sau rele, ci ca interesante sunt atitudinile si opiniile persoanei iar raspunsurile trebuie sa vizeze exact aceste opinii etc.), se vor preciza si chestiuni de amanunt in cazul in care dorim ca atentia persoanelor chestionate sa fie indreptata catre anumite elemente specifice din cuprinsul chetsionarului.

Chestionarul propriu-zis

Contine intrebarile sau itemii propriu-zisi. Aceste intrebari trebuie sa indeplineasca o serie de criterii legate de formatul, continutul si formularea lor specifica.

Formatul chestionarului

Intr-un chestionar întrebările urmează de cele mai multe ori o logică internă stabilită de cercetător. Există – în general vorbind – chestionare care pornesc cu întrebări simple a căror complexitate creşte pe măsură ce se avansează în derularea lor (chestionare tip „pâlnie”), altele care încep cu întrebări neutre avansând către întrebări personale sau întrebări nespecifice mergând către unele foarte specifice. Evident, în funcție de logica internă a cercetării şi în funcție de obiectivele particulare se pot folosi şi chestionare de tip „pâlnie întoarsă” (pornind cu întrebări complexe către întrebări simple).

În stabilirea succesiunii întrebărilor e nevoie să se țină seama de o serie de aspecte care favorizează comunicarea şi stimulează cooperarea subiectului. De pildă, în debutul chestionarului se recomandă folosirea uneia sau mai multor întrebări “uşoare”, la care oamenii răspund cu plăcere, cu scopul de a antrena subiectul în dialog.

Ordinea în care sunt întrebările aşezate într-un chestionar capătă o importanță deosebită în ancheta orală. Răspunsul la fiecare întrebare a chestionarului depinde nu numai de faptele sau gândurile subiectului înainte de a intra în contact cu cercetătorul, ci şi de modul în care se stabileşte relația subiect-cercetător, de felul cum subiectul o percepe şi îi evaluează consecințele pentru propria viață. Locul pe care îl are o întrebarea într-un chestionar sau plasarea ei într-o anumită succesiune de întrebări este în măsură să modifice dramatic cantitatea şi calitatea răspunsurilor.

Dimensiunea chestionarului se referă la numărul de întrebări.

Se consideră că un chestionar trebuie să aibă un număr cât mai mic de întrebări. Dar în acelaşi timp această aşa numită „regulă de aur” nu trebuie să impieteze asupra calitații cercetării sau asupra capacității de acoperire a temei cercetate. Există riscul ca, din dorința de a fi foarte clari şi eficienți în construirea şi aplicarea chestionarului, să nu putem obține informații relevante sau – şi mai grav – să nu reuşim să acoperim tema propusă.

De cele mai multe ori însă, din dorința de a “acoperi” cât mai bine conținutul conceptelor prin indicatori, *tendința cercetătorului este de a formula mai multe întrebări decât ar recomanda-o condițiile concrete de desfăşurare a anchetei.*

Factorii principali care fac să întâlnim, în practică, chestionare de dimensiuni foarte diverse, de la cele compuse doar din câteva întrebări până la altele ce cuprind sute de întrebări sunt următorii:

- specificul temei studiate şi obiectivele cercetării (*există studii “explorative” şi studii “explicative” - primele vizează aspectele descriptive ale fenomenului şi deci nu pretind introducerea prea multor factori suplimentari în cercetare, efectându-se, prin urmare, de obicei, cu chestionare mai simple*) ;

- finalitatea acesteia si beneficiarul rezultatelor (*există anchete făcute în scop pur ştiinţific în urma cărora rezultă articole ştiinţifice sau cărţi şi anchete foarte aplicative şi pragmatice comandate de o instituţie, un partid, un ziar etc.*);
- tehnica de anchetă si felul întrebărilor (*utilizarea întrebărilor închise cu un număr mai mic de variante de răspuns influenţează în sens crescător numărul de întrebări*);
- timpul de care se dispune (*la stabilirea numărului de întrebări din chestionar este necesar să se evalueze timpul mediu reclamat de completarea efectivă a lui; spre exemplu, un chestionar aplicat "în picioare" pe stradă nu poate să răpească subiectului mai mult de 5-10 maxim 15 minute ; o ancheta desfăşurată la domiciliu poate dura, fără probleme deosebite, chiar şi o jumătate de oră, dar nu se recomandă depăşirea unei durate de 45 de minute decât în anumite circumstanţe speciale, când subiecţii sunt stimulaţi să coopereze folosindu-se diferite recompense ; ancheta prin telefon nu se poate extinde peste durata câtorva minute, decât dacă subiectul a fost contactat în prealabil şi s-a fixat un moment de timp la care să poată fi sunat pentru a susţine o discuţie telefonică mai lungă*) ;
- resursele materiale de care dispune cercetătorul;
- calitatea şi numărul operatorilor avuţi la dispoziţie;
- tipul de populaţie căreia i se adresează chestionarul.

Conţinutul şi tipul întrebărilor

În construcţia întrebărilor trebuie să se ţină cont de o serie de criterii (Becker):

- relevanţa – conţinutul întrebărilor trebuie să fie corelat cu tema şi să aibă relevanţă pentru obiectivele cercetării;
- simetria – fiecare întrebare trebuie să se refere la un anumit aspect particular şi unic al cercetării;
- claritatea şi simplitatea – întrebările trebuie să fie clare, simple, precise şi sa reflecte într-o manieră consistentă sensul itemului la care se face referire;
- adaptarea limbajului – care trebuie să fie înţeles de către persoanele supuse anchetei

După funcția lor întrebările pot fi (Chelcea, 2004):

a. Introductive

Sunt cele care permit „introducerea” persoanei chestionate in subiectul anchetei. Aceste intrebari nu trebuie sa fie nici foarte dificile si nici prea specifice. Scopul este de „a sparge gheata” si de a da incredere repondentului. Evident, trebuie evitate intrebarile extrem de genrale si banale care pot pune operatorul de ancheta intr-o lumina nefavorabila.

b. De trecere sau de tampon

Marcheaza trecerea sau saltul de la o categorie de intrebari la alta sau de la o dimensiune a chestionarului la alta. Scopul lor este atat de a „semnaliza”, cat si de a facilita aceasta schimbare.

c. Filtru

Menite sa permita trecerea anumitor categorii de repondenti si sa blocheze accesul altora la itemii chestionarului, intrebarile filtru alaturi de cele bifurcate au un rol extrem de important in economia instrumentului. Intrebarile filtru au cele mai uzuale variante de raspuns de tip Da/Nu urmate de precizarea actiunii pe care o are de urmat repondentul (Pentru varianta Da se merge mai departe).

d. Bifurcate

Intrebarile bifurcate sunt asemanatoare celor filtru doar ca nu blocheaza accesul niciunei persoane sau categorii de repondenti, ci le redirectioneaza catre sectiuni diferite ale instrumentului (Exp.: Pentru varianta Da se merge l aurmatoarea intrebare, pentru varianta Nu se trece direct la intrebarea X).

e. Tip „de ce”

Au rolul de a provoca explicatii. De obicei au fie multe variante de raspuns prestabilite, fie sunt intrebari deschise cu raspunsuri libere. Din pacate, pentru studiile care se incadreaza in paradigma cantitativista si care urmeaza aceasta linie, intrebarile deshcise pun probleme de centralizare, prelucrare si cotare destul de mari. Din acest motiv, in acest caz, se recomanda folosirea cat mai redusa a intrebarilor cu variante de raspuns libere.

f. De control

Sunt menite de a „verifica” atentia si corectitudinea raspunsurilor date de persoanele chestionate. Cu scopul de a creste gradul de incredere in raspunsurile obtinute, intrebarile de control sunt practic intrebari anterioare care se regasesc in alta forma sau intr-o alta formulare. In cazul testelor de personalitate, spre exemplu, exista multe astfel d eintrebari incluse in ceea ce se denumeste ca „scala de minciuna”

g. De indentificare

Sunt reprezentate de itemii cu valoare statistica sau de datele personale. Sex, varsta, nivel de venituri, nivel de scolarizare, stare civila, numar de copii etc. sunt astfel de intrebari. Ele sunt introduse in functie de obiectivele si de ipotezele care trebuie testate prin respectivul studiu.

Formularea intrebarilor

Exista o serie de reguli generale si specifice dupa care trebuie construite si formulate intrebarile dintr-un chestionar.

Inainte de toate, intrebarile trebuie sa fie formulate intr-o maniera clara, simpla, fara inflorituri stilistice, respectand regulile gramaticale si topica frazei sau a propozitiei. Pe baza studiilor efectuate pe populatii vorbitoare de limba engleza s-a ajuns la concluzia ca o intrebare “buna” este cea care nu are mai mult de 20 de cuvinte. Dar o astfel de cerere de simplitate nu trebuie sa impieteze asupra intelegerii si receptarii sensului propriu al intrebarii.

Se recomanda apoi sa nu fie folosite negatiile si sunt complet interzise dublele negatii. Intrebarile trebuie sa nu sufere de sugestibilitate si nici sa “serveasca” raspunsul gata pregatit.

Trebuie sa tinem cont in formularea intrebarilor de evitarea reactiei de prestigiu si de protejarea stimei de sine. Stereotipurile sociale, imaginea considerata acceptata social, valorile apreciate ca dezirabile, dorinta de a se prezenta intr-o lumina favorabila sunt elemente la care trebuie sa fim atenti. De multe ori, pentru protejarea stimei de sine se folosesc intrebari indirecte sau se folosesc eufemisme sau termeni cu incarcatura emotionala mai redusa (a lua in loc de a fura, a aplica pedepse corporale in los de a bate etc.).

In acelasi timp, trebuie sa nu supraestimam memoria celor anchetati. “Cate masini de ras de unica folosinta cumparati dumneavoastra intr-un an?” este o intrebare care nu doar ca solicita un efort de memorie serios si il pune de cel in cauza sa efectueze adevarate calucle si aproximari, dar are snase mari sa nu primeasca raspuns sau raspunsul sa nu fie unul real.

Gradul de abstractizare si continutul in termeni de specialitate, nelologisme, regionalisme, termeni argotici trebuie sa fie adaptat categoriei de public sau persoanelor anchetate.

Tinand cont de toate aceste reguli este de preferat ca, inainte de a trece la administrarea de scala larga a chestionarului, sa se realizeze un scurt pretest al acestuia in conditii reale, pentru a verifica gradul de adecvare al intrebarilor.

Clasificarea chestionarelor

Clasificarea chestionarelor după conținutul informațiilor adunate vizează calitatea informațiilor. Din acest punct de vedere, se disting două tipuri de chestionare. Chestionarele de date factuale, de tip administrativ, referitoare la fapte obiective, susceptibile de a fi observate direct şi verificate şi de alte persoane. Astfel de chestionare, lansate în scopuri administrative, nu sunt totdeauna foarte laborios concepute. Orice formular tip reprezintă, în fond, un chestionar, dar formularele tip din administrație corespund prea puțin unor necesități mai îndepărtate: de centralizare a datelor, de prelucrare secundară a lor.

După forma întrebărilor si a stimulilor se pot distinge chestionare cu întrebări închise, chestionare cu întrebări deschise şi chestionare cu întrebări mixte.
Intrebarile inchise implica o alegere obligatorie din partea persoanei chestionate pentru una sau mai multe din variantele de raspuns, iar intrebarile deschise accepta orice raspuns. Trebuie stiut insa ca, orice intrebare inchisa implica o varianta de raspuns de tipul *Nu stiu, nu raspund*, pentru a pastra dreptul repondentului de a nu raspunde. Exceptie fac o parte din testele de personalitate care forteaza subiectul sa aleaga o varianta de raspuns dorita sau care se apropie cel mai mult ca sens de raspunsul pe care l-ar da.

Interviul (Metoda anchetei)

În limba română, termenul de „interviu“ reprezintă un neologism provenit din limba engleză (*interview – întrevedere, întâlnire*), fiind utilizat deopotrivă în jurnalistică şi în ştiințele socioumane. El are ca echivalent termenii din limba franceză “*entretien”* (*conversație, convorbire*) şi *„entrevue“* (*întâlnire între două sau mai multe persoane*). Cel de-al doilea termen, deşi reprezintă traducerea literală a celui anglosaxon, comportă totuşi un sens diferit: are o nuanță utilitară, de aranjament sau de surpriză (Grawitz, 1972).
In cercetarea socioumana romaneasca s-a facut de-a lungul timpului distinctia intre interviu si convorbire, dar in prezent cei doi termeni se considera ca au acelasi inteles fiind folositi ca referinta pentru aceeasi tehnica de cercetare.
Puem spune, asadar, ca interviul este o conversație față în față, în care o persoană obține informații de la altă persoană (Denzin, 1970).

În Tratatul de psihologie socială, Roger Daval şi colaboratorii (*1967, apud Chelcea*) fac o serie de distincții între situația de interviu şi alte fenomenele psihosociologice:
• Interviul presupune întrevederea, dar nu se confundă cu aceasta. Oamenii se întâlnesc chiar fără scopul de a obține informații unii de la alții, ci pur şi simplu pentru a se vedea, pentru plăcerea de a fi împreună. Chiar dacă îşi vorbesc, nu înseamnă neapărat că schimbă informații. Evident, interviul poate constitui un scop al intrevederii, dar întâlnirea dintre două sau mai multe persoane adesea are cu totul alte scopuri.
• Nu există interviu fără convorbire, dar nu orice conversație constituie un interviu. Convorbirea presupune schimbul de informații în legătură cu o temă sau alta. Persoanele care conversează schimbă frecvent rolurile de emițător şi de receptor. Informația nu este direcționată într-un singur sens, nu există un conducător al discuției, aşa cum stau lucrurile în cazul interviului.
• Interviul reprezintă mai mult decât un dialog – apreciază Roger Daval –, pentru că nu totdeauna dialogul are drept scop obținerea de informații. În filme, de exemplu, dialogul permite exprimarea stărilor sufleteşti; în filosofie prin dialog permite

exprimarea stărilor sufleteşti; în filosofie prin dialog se exprimă ideile, gândirea, concepția autorilor. Dialogurile socratice sunt veritabile reflecții filosofice, nu căutarea obținerii unor informații. Nici Socrate şi nici Platon nu „intervievau“, ci îşi expuneau în dialogurile lor concepțiile filosofice.

• Interviul nu poate fi confundat cu interogatoriul, deşi şi într-un caz şi în celălalt există o persoană care pune întrebări, care dirijează discuția. Obținerea informațiilor prin interogatoriu evocă obligația de a răspunde, constrângerea exterioară. Din contră, interviul presupune libertatea de expresie a personalității, chiar bucuria oamenilor de a-şi spune cuvântul, de a-şi face publice opiniile.

Septimiu Chelcea defineste interviul ca o tehnică de obținere, prin întrebări şi răspunsuri, a informațiilor verbale de la indivizi şi grupuri umane în vederea verificării ipotezelor sau pentru descrierea ştiințifică a fenomenelor socioumane. Interviul are la baza comunicarea verbală şi presupune întrebări şi răspunsuri ca şi chestionarul. Spre deosebire însă de acesta, unde întrebările şi răspunsurile sunt scrise, interviul implică totdeauna obținerea unor informații pe cale verbala/orala. Asadar, convorbirea reprezintă elementul fundamental în tehnica interviului, în timp ce întrevederea nu constituie decât o condiție care facilitează transmiterea informațiilor unidirecționale: de la persoana intervievată spre operatorul de interviu.

Margaret Stacey (1970, apud Chelcea) considera ca un interviu este necesar sa fie folosit atunci „când trebuie studiate comportamente dificil de observat pentru că se desfăşoară în locuri private, când se cercetează credințele şi atitudinile, neexistând documente scrise despre acestea. În astfel de cazuri cea mai bună soluție o reprezintă utilizarea interviului“.

Fred Kerlinger (1973) considera ca utilizarea interviului în cercetarea ştiințifică are mai multe scopuri:

- in primul rând, un scop explorator, de identificare a variabilelor şi relației dintre variabile; cu ajutorul interviurilor se poate ajunge la formularea unor ipoteze interesante şi valide. Informațiile obținute pot ghida în continuare cercetarea fenomenelor psihosociologice;

- în al doilea rând, poate constitui instrumentul principal de recoltare a informațiilor în vederea testării ipotezelor; in acest caz, fiecare întrebare reprezintă un item în structura instrumentului de măsurare;
- cel de-al treilea scop al utilizării interviului este cel de recoltare a unor informații suplimentare celor obținute prin alte metode.

Avantajele si dezavantajele interviului ca tehnica de cercetare

Kenneth D. Bailey (*1978/1982, apud Chelcea*) prezintă atât avantajele, cât şi dezavantajele interviului.

Avantaje:

• flexibilitatea, posibilitatea de a obține răspunsuri specifice la fiecare întrebare;

• rata mai ridicată a răspunsurilor, asigurată de obținerea răspunsurilor şi de la persoanele care nu ştiu să citească şi să scrie, ca şi de la persoanele care se simt mai protejate când vorbesc decât când scriu;

• observarea comportamentelor nonverbale, fapt ce sporeşte cantitatea şi calitatea informațiilor;

• asigurarea standardizării condițiilor de răspuns, lucru imposibil de realizat în cazul chestionarelor poştale;

• asigurarea controlului asupra succesiunii întrebărilor, fapt ce are consecințe pozitive asupra acurateței răspunsurilor;

• colectarea unor răspunsuri spontane, ştiut fiind că primele reacții sunt mai semnificative decât cele realizate sub control normativ;

• asigurarea unor răspunsuri personale, fără intervenția altora;

• asigurarea răspunsului la toate întrebările şi prin aceasta furnizarea informațiilor pentru testarea tuturor ipotezelor cercetării;

• precizarea datei şi locului convorbirii, fapt ce asigură comparabilitatea informațiilor;

• studierea unor probleme mai complexe prin utilizarea unor formulare, chestionare sau ghiduri de interviu mai amănunțite, cu mai multe întrebări, de o mai mare subtilitate.

Dezavantaje:

• costul ridicat, nu numai al orelor de intervievare, dar şi al celorlalte etape şi momente ale proiectării şi realizării cercetărilor pe bază de interviu;
• timpul îndelungat necesar pentru identificarea persoanelor incluse în eşantion, pentru obținerea acordului şi desfăşurarea convorbirii, uneori fiind necesare mai multe vizite la aceeaşi adresă;
• erorile datorate operatorilor de interviu în ceea ce priveşte punerea întrebărilor şi înregistrarea răspunsurilor, asa-numitul „efect de operator";
• imposibilitatea consultării unor documente în vederea formulării unor răspunsuri precise;
• inconveniente legate de faptul că se cere indivizilor să răspundă, indiferent de dispoziția lor psihică, de starea de oboseală etc.;
• neasigurarea anonimatului, fiind cunoscute adresa şi numărul de telefon ale persoanelor care urmează să fie intervievate;
• lipsa de standardizare în formularea întrebărilor, ceea ce limitează comparabilitatea informațiilor;
• dificultăți în accesul la cei care sunt incluşi în eşantion.

Tipuri de interviuri

Din punctul de vedere al conținutului comunicării se poate face distincție între interviul de opinie şi interviul documentar, iar din punctul de vedere al duratei putem vorbi de interviu extensiv care, chiar dacă se aplică unui număr mare de persoane, nu va reuşi să pună în evidență structurile de profunzime, aşa cum se întâmplă în cazul interviului intensiv.

Dupa gradul de libertate a cercetătorului în alegerea temelor de investigare şi în ceea ce priveşte formularea, numărul şi succesiunea întrebărilor, interviurile se inscriu pe un continuum intre interviul directiv si cel nondirectiv.

Interviurile nondirective se caracterizează prin:

- număr redus de întrebări
- formularea lor spontană
- durata (teoretic) nelimitată
- volum mare de informații

- răspunsuri complexe
- centrare pe persoana intervievată cu posibilităţi de repetare a întrevederii

Interviurile directive se considera ca:

- au întrebări prestabilite, structurate într-o ordine rigidă,
- se desfăşoară într-un interval de timp limitat,
- dispun de o singură întrevedere
- se centrează pe problema de studiu.

Grawitz propune in 1972 urmatoarea clasificare dupa gradul de libertate al crecetatorului si nivelul de profunzime:

1. Interviul clinic
2. Interviul in profunzime
3. Interviul cu raspunsuri libere sau ghidat
4. Interviul centrat sau focalizat
5. Interviul cu intrebari deschise
6. Interviul cu intrebari inchise

Totodata, R. Ghiglione şi B. Matalon (1991, apud Chelcea) pun în relaţie interviurile directive/nondirective cu tipurile de cercetări, tabelul de mai jos reprezentand aceasta relatie:

Interviu *Tip de cercetare*	*Nondirectiv*	*Semidirectiv*	*Directiv*
De control			*
De verificare		*	*
În profunzime	*	*	
Explorativă	*		

Acest tabel exprimă ideea că utilizarea tipurilor de interviuri, după gradul de libertate, depinde de nivelul cunoştinţelor anterioare despre problema studiată. Când abordăm o problemă nouă, prea puţin cunoscută, se recomandă utilizarea interviurilor nondirective, cu un grad sporit de libertate pentru a explora fenomenul intr-o maniera cat mai completa. Daca insa problema este bine determinată şi se cere doar măsurarea, aflarea intensităţii ei de manifestare (de exemplu, intensitatea opiniilor pro sau contra) atunci putem apela la interviurile directive, pe baza de întrebări închise.

Interviul clinic reprezintă forma extremă a interviului nestructurat şi exemplifica cel mai bine specificul interviului nondirectiv. Interviul clinic a fost propus, însă, ca tehnică de de psihologul american Carl Rogers, înlocuind astfel „modalitatea clasică“ de desfăşurare a şedințelor de psihanaliză descrise de Sigmund Freud.
Metoda nondirectivă pe care o propune Rogers presupune comunicarea autentică, bazată pe încredere şi înțelegere între pacient şi terapeut. Este o „relație de ajutorare“ în vederea dezvoltării şi maturizării persoanei, pentru o mai bună înțelegere a experienței subiective proprii şi pentru sporirea capacității de confruntare cu viața. În cadrul acestei relații, în care pacientul este tratat ca persoană, nu ca „entitate clinică“, opiniile şi atitudinile față de sine ale pacientului devin predominant pozitive, stima de sine sporeşte, personalitatea se integrează, structurile sale de bază se unifică, nervozitatea scade, şocurile emoționale devin acceptabile, personalitatea se adaptează mai bine situațiilor sociale. In principla, interviul clinic urmăreşte să sprijine efortul pacientului de conştientizare a sentimentelor sale confuze, care îi provoacă teamă, anxietate si sentimente afective negative. Terapeutul nu direcționează relatările pacientului, ci doar creează un cadru de manifestare în care acesta „să fie el însuşi“. Pacientul ia loc la birou, fata in fata cu terapeutul, fiind într-o situație de egalitate cu acesta. Interviul clinic propus de Carl Rogers se fondează pe o concepție psihodinamica despre personalitate, dar se departeaza de imaginea pacientului din psihanaliza, cel intins pe pat, supsu unei situatii “dezumanizante”.
Interviul clinic nu se utilizează numai în scop terapeutic, ci şi pentru psihodiagnoză, pentru orientarea profesională sau în activitatea de asistență socială în vederea cunoaşterii personalității, Carl Rogers susținand extinderea metodei sale în domeniul educației adulților, a învățământului, industriei şi politicii. În cercetarea socioumană, interviul clinic este utilizat de multe ori cu scop explorator, în faza inițială a investigațiilor, pentru găsirea acelor informații care să orienteze demersul de cercetare, acest tip de abordare nondirectivă extinzandu-se dincolo de sfera terapeutică.
Interviul în profunzime, ca şi interviul cu răspunsuri libere, se utilizează atât în psihoterapie, cât şi în cercetarea socioumană. Spre deosebire, însă, de interviul clinic, interviul în profunzime, centrat tot asupra persoanei, vizează *doar un aspect, un*

fenomen sau element, nu persoana în întregul ei. La fel stau lucrurile şi în cazul interviului cu răspunsuri libere sau ghidat. Între cele două tipuri de interviuri diferențele sunt mai mult de nuanță decât de fond: variază nivelul de profunzime, amploarea fenomenelor abordate, gradul de libertate menținându-se ridicat, chiar dacă tema convorbirii este prestabilită.

Interviul clinic, în profunzime şi cu răspunsuri libere sunt mai mult sau mai puțin nestructurate. Interviurile nestructurate pot avea un grad de validitate mai înalt decât cele structurate, sunt nestresante, permit exprimarea spontană a personalității, dezvăluirea pulsiunilor inconştientului, lasă liberă asociația de idei, eliminând astfel bias-urile (erorile sistematice) interviului structurat (Gordon,1969, apud Chelcea).

Interviul centrat (ghidat sau focalizat), ca tehnică de cercetare în ştiințele socioumane, a fost prezentat de Robert K. Merton, M. Fiske şi P. Kendall (1956). Este un interviu semistructurat, în sensul că abordează teme şi ipoteze dinainte stabilite – ca şi interviurile structurate –, dar întrebările şi succesiunea lor nu sunt prestabilite – ca şi în cazul interviurilor nestructurate.

Tehnica propusă de Robert K. Merton impune centrarea convorbirii pe o experiență comună tuturor subiecților (de exemplu, implicarea într-o anumită acțiune, vizionarea aceluiaşi spectacol de teatru sau film etc.). Respectiva experiență trăită de toți cei care urmează a fi intervievați este analizată anterior de către cercetător care evidențiază elementele semnificative şi structura situației, modelele de acțiune etc. Sunt formulate ipoteze privind consecințele implicării persoanelor în situația dată. Cercetătorul elaborează pe această bază un ghid de interviu, în care sunt fixate problemele ce vor fi abordate în convorbirea focalizată pe experiența subiectivă a implicării în situația analizată.

Kenneth D. Bailey apreciază că în cazul interviului centrat important este faptul că cercetătorul a studiat anterior experiența trăită de subiecți, selectând aspectele ce vor fi puse în discuție.

Interviurile cu întrebări deschise şi cu întrebări închise fac parte din categoria interviurilor structurate. Astfel de interviuri sunt larg utilizate în cercetare si, in cadrul lor, cercetătorul (sau operatorul de interviu) nu beneficiază de libertatea alegerii temelor sau de posibilitatea reformulării întrebărilor şi schimbării succesiunii lor.

Dupa *numarul aplicarilor* vorbim de *interviuri unice si repetate*, iar dupa *numarul intervievatilor* de *interviuri personale* si *de grup*.
Totodata, *dupa nivelul de varsta* al participantilor, ne putem referi la *interviuri cu adulti sau cu copii*, iar dupa *modalitatea de comunicare surprindem interviuri fata in fata (personale, directe) si interviuri la distanta (telefonice sau online, prin internet)*.
Dupa *functia pe care o au in cadrul cercetarii* se vorbeste de *interviu de explorare, de interviu folosit ca modalitate principala de obtinere a datelor de cercetare si de interviu practicat cu scopul completarii sau verificarii informatiilor obtinute prin alte metode sau tehnici de cercetare*.

Interviul clinic

Intr-un interviu clinic pe primul loc ca obiectiv il reprezinta stabilirea unui raport interuman si o intelegere reciproca intre participanti. Clientul, pacientul , intervievatul va fi acceptat, valorizat, validat prin unicitatea sa, iar caracteristicile sale individuale ca si trasaturile sale de personalitate devin adevarate valori de care trebuie sa se tina cont inca de la bun inceput. Pentru a intelege mai bine aceasta tehnica ar fi bine ca ea sa fie comparata cu un alt tip de interviu medical – cel clasic care constituie baza unei anamneze medicale.
Astfel, in primul rand, intr-o anamneza medicala exista o directie clara, atat pentru pacient cat si pentru medic, catre etiologie si patogenie. Se stie ca in urma unui interviu de acest tip, se va afla care sunt cauzele bolii si astfel se porneste pe drumul vindecarii. Acesta etse de altfel si scopul anamnezei, iar pacientul – prin prisma educatiei sale – devine foarte cooperant in acest sens. Intr-un interviu clinic psihologic pacientii de cele mai multe ori nu stiu sa ajunga la problema lor sau la subiectul unei eventuale cauze.
In acelasi timp, daca intr-uninterviu medical clasic, diagnosticul preceda tratamentul, in interviul clinic acesta este parte din tratament.
In cazul unui demers de stabilire a unui diagnostic medical pacientii sunt activi si cooperanti si din aceasta perspectiva rolurile sunt clare: de o parte se afla medicul care intreaba si investigheaza, de partea cealalta se afla paientul care raspunde si se

supune investigatiei. Intr-un interviu clinic, rolurile isi pierd rigiditatea, pozitiile celor doi sunt foarte fluide si de multe ori psihologul nu cauta sa elimine elemente de tipul anxietatii care pot interveni in calea obtinerii de informatii in scopul stabilirii diagnosticului. Chiar si mai mult, uneori se intampla ca unei astfel de stari de anxietate sa i se dea curs si chiar sa fie incurajata pentru ca cei doi participanti la interviu sa o poata explora mai bine.

O alta diferenta consta in selectia datelor relevante: daca intr-un interviu anamnestic medical aceste date sunt filtrate pe baza unor criterii clare de diagnostic, in interviul clinic psihologic viata intrapsihica, trairile si manifestarile persoanei reprezinta o parte esentiala din aceste date. Tot ceea ce este investigat si "luminat" prin interviu devine important chiar in decursul interviului, pe masura ce acesta se deruleaza.

In fine, un medic de-a lungul anamnezei pe care o efectueaza isi va suprima sentimentele si emotiile care il incearca. Ele sunt vazute ca elemente parazitare, care ii pot sta in calea efectuarii actului medical: iubirea, ura, frustrarea, teama, mila sunt bazute ca elemente care nu-si afla locul intr-un act terapeutic.

Dimpotriva, pentru un psiholog clinician toate aceste trairi si reactii devin extrem de importante. Ele – ca elemente ale relatiilor transferetiale – ofera informatii extrem de importante cu privire la situatia intervievatului, la reactiile pe care le trezeste el in cei din jur, la felul in care este vazut, simtit, valorizat de personale din viata sa.

Interviul de grup

Interviul de grup a fost folosit ca tehnica de cercetare de catre J. A. Banks in studiul grupului mic., fiind amintit si descris într-o lucrare despre Discuția de grup ca tehnică de intervievare (1957), unde se formulează ipoteza că în situația de grup indivizii oferă răspunsuri care cred ei că sunt aşteptate de grupul lor de apartenență, în timp ce în interviurile personale ei dezvăluie reacțiile proprii. Din această cauză în interviurile de grup opiniile sunt exprimate cu mai multă intensitate, în timp ce opiniile minoritare sau individuale disparate riscă să rămână neexprimate. Mergand pe aceeasi idee Giami (1985) sustinea urmatoarele: „cercetătorii care studiază aceeaşi problemă utilizând tehnici diferite riscă să obțină rezultate dificil de comparat, chiar contradictorii.

Roger Mucchielli (*1968, apud Chelcea*) consacră interviului de grup unul din volumele dedicate formării permanente în ştiinţele umane, prezentând regulile de desfăşurare şi propunând o serie de exerciţii de utilizare a interviului de grup în cunoaşterea psihosociologică şi în acţiunea de schimbare a opiniilor.
Specificul acestei tehnici de cercetare il reprezinta existenţa reală a unui grup de persoane, care să elaboreze în interacţiune un răspuns colectiv la problemele puse în discuţie. Nu este vorba d eo simpla alaturare sau suma de răspunsuri individuale, ci de crearea si formularea unui răspuns care să exprime opinia de grup. De foarte multe ori, in acest scop, cercetătorul este nevoit să se facă acceptat de grup. Astfel, se recomandă introducerea prin intermediul membrilor influenţi a cercetătorului în grupul pe care-l studiază, in acest fel cercetătorul dobandind respect din partea membrilor grupului. Asta nu inseamna ca interviul de grup nu necesită si o pregătire psihologică atentă (stabilirea unor relaţii de încredere reciprocă, deblocarea psihică a participanţilor la interviu etc.), precum şi anumite măsuri de organizare a discuţiei colective (convocarea din timp a participanţilor, limitarea duratei intervalului la cel mult trei ore, asigurarea condiţiilor de confort, eliminarea surselor de distragere a atenţiei, plasarea participanţilor în jurul unei mese rotunde etc.).
Henri H. Stahl (*1974, apud Chelcea*), vorbind despre obţinerea de răspunsuri colective la o chestionare verbală, arată că „procedeul interogării în grup“ se recomandă în faza de prospectare, când se pot obţine de la persoanele convocate informaţii utile pentru adâncirea problematicii de studiu. Trebuie stiut faptul ca răspunsurile investite cu adeziunea mai multora sunt la fel de interesante pentru cercetător, ca şi informaţiile divergente furnizate de „opozanţi“. Şi în cazul convorbirilor colective – sustine H. H. Stahl - „Regula de aur a oricărui anchetator social este tăcerea. E bun anchetatorul care vorbeşte puţin, dar ştie să facă pe alţii să vorbească “.

Focus-grupul

Se afla la intersectia interviului focalizat cu interviul de grup, fiind denumit si interviu de grup in profunzime. Morgan defineste focus grupul ca o tehnica de colectare a datelor prin interactiunea dintre membrii grupului, referitoare la o problema stabilita de catre cercetator.

In America de No interviul de grup tipic dureaza doua si reuneste 8-10 participanti, in Europa dureaza ceva mai mult – pana la trei ore – dar grupul este mai mic – 6-8 participanti.
Ca regula generala se considera ca un studiu bazat pe focus-grup trebuie sa contina 4-6 sedinte de interviu.
Aceasta tehnica este utilizata in conexiune cu alte metode in special cu ancheta pe baza de chestionar si cu interviurile individuale. Din aceasta perspectiva, David Morgan (*1993, apud Chelcea*) a subliniat modalitatile de combinare a metodelor:

a. Se efectueaza mai intai un focus grup pentru identificarea problemelor si a intrebarilor care vor fi apoi incluse intr-un chestionar;
b. Focus grupul este modalitatea principala de studiu, iar ancheta psihosociala vine sa stabileasca procedeele de alcatuire a grupurilor si sa determine problemele de detaliu care trebuie analizate prin interviurile d egrup in profunzime;
c. Ancheta reprezinta metoda principala, ea fiind asociata cu focus grupul care ofera sugestii pentru interpretarea datelor;
d. Focus grupul este utilizat ca metoda principala, iar ancheta devine metoda ajutatoare care verifica relevanta problemelor stabilite de cercetator pentru discutiile de grup.

O problema destul de importanat legata de focus grup este cea a esantionarii. Astfel, frecvent se apeleaza la segmentarea populatiei de studiat dupa o serie de caracteristici in functie de obiectivele si ipotezele cercetarii. Spre exemplu, daca se studiaza planificare familiala, atunci se vor lua in considerare ca si criterii urmatoarele variabile: sex, varsta, status marital, folosirea mijloacelor contracevptive, nivel de venituri etc. In acest fel sunt constituite grupuri omogene pentru fiecare segment de populatie. O astfel de segmentare are urmatoarele avantaje:
- asigura compararea raspunsurilor;
- creeaza un climat favorabil pentru discutie in conditiile in care membrii grupului sunt si se vad ca fiind similari din perspectiva criteriilor de segmentare.
Problema structurarii in cazul focus grupului se refera la doua chestiuni:

- controlul moderatorului asupra respectarii topicii cercetarii (urmarirea problemelor de discutat);
- controlul moderatorului asupra interactiunilor dintre membrii grupului.

Factorul important, sustine Septimiu Chelcea, al structurarii fosuc grupului il constituie numarul problemelor urmarite: cu cat numarul lor este mai mare cu atat gradul de structurare a focusului este mai ridicat. In medie, se considera ca un focus grup nu ar trebui sa cuprinda mai mult de cinci probleme.

Exista si discutii in ceea ce priveste volumul unui focus grup: unii autori considera ca un grup cu mai multi participanti are mai multe avantaje pentru ca isi manifesta opiniile si emotiile mai liber, dezvoltandu-se o dinamica mai rapida si mai intensa, iar altii considera ca intr-un grup cu mai putini participanti, moderatorul poate avea un control mai ridicat asupra stimularii interactiunii dintre membrii, acesta fiind in viziunea lor un mare avanataj.

Krueger (*1988, apud Chelcea*) prezinta avantajele si dezanatajele utilizarii focus grupului. Astfel, printre avantaje putem vorbi de:

- cuprinde date din viata reala in mediul concret
- este o tehnica flexibila
- are o inalta validitate
- produce rezultate destul de rapid
- prezinta costuri reduse

Dezavantajele ar putea fi:

- asigura cercetatorului un control mai redus (prin comparatie cu interviul individual, spre exemplu)
- uneori, datele sunt dificil de analizat
- solicita din partea cercetatorului abilitati si cunostine speciale
- diferentele dintre grupuri pot fi distorsionate
- organizarea grupurilor poate fi destul de dificila
- discutiile trebuie sa fie astfel conduse incat sa incurajeze interactiunea dintre membrii grupului.

Interviul cu copii

Interviurile cu copii ridica unele probleme cel putin dinurmatoarele puncte de vedere (*Bailey, 1982, apud Chelcea*).:

- vocabularul limitat al copiilor;
- specificul relației adult-copil;
- dificultatea copiilor de a înțelege „situația de interviu”.

În perioada antepreşcolară (1-3 ani) copilul întâmpină dificultăți de înțelegere a limbajului, deşi cerința subiectivă a comunicării verbale este constituită la 16 luni. La vârsta de 1 an copilul poate pronunța circa 100 de cuvinte, alcătuind propoziții de 2-3 cuvinte. In acest momement al dezvoltării psiologice nu se poate realiza un interviu propriu-zis si abia în perioada preşcolară (3-6 ani), date fiind progresele în dezvoltarea comunicării verbale, se pot realiza astfel de interviuri cu copiii (la 3 ani vocabularul mediu numără 2000 de cuvinte). La sfârşitul perioadei şcolare mici copiii posedă un vocabular de 4000-4500 de cuvinte, vocabularul activ fiind de aproximativ 1500 de cuvinte, astfel incat copii sunt capabili sa formuleze răspunsuri la unele tipuri de interviu special proiectate pentru investigarea lor.

Dificultatea realizării interviurilor cu preşcolarii şi cu şcolarii mici nu rezidă numai în vocabularul limitat al acestora, ci şi în specificul relației adult-copil. La vârstele mici, copiii îi percep pe adulți ca pe propriii lor profesori sau părinți de la care învață ce este bine şi ce este rău, cum să răspundă la anumite întrebări ş.a.m.d. În situația de interviu le este greu să înțeleagă de ce adulții, care „le ştiu pe toate“, îi întreabă pe ei „ce şi cum “. O alta mare problema o reprezinta sugestibilitatea inalta a copiilor in comparatie cu adulții: formularea întrebărilor, intonația, mimica pot influența puternic răspunsurile. Anumite caracteristici ale stadiului lor de dezvoltare psihică, precum „domnia concretului“ (*Gheorghiu şi Ciofu, 1982, apud Chelcea*), asigură insinuarea elementelor sugestive în procesul cunoaşterii. Pe de altă parte, imaginația copiilor este necontrolată: adesea distincția dintre realitate şi vis, dintre ceea ce s-a întâmplat efectiv şi ceea ce ar fi dorit să se întâmple ridică bariere serioase în interpretarea interviurilor de tip psihosocial. În plus, relația adult-copil trebuie să ia în considerare stadiile raporturilor dintre sexe, pentru ca, spre exemplu la vârsta de 7-12 ani băieții

manifestă o anumită aversiune față de fete, astfel incat se recomandă ca interviurile cu şcolarii mici să fie făcute de persoane de acelaşi sex.
Evident, in interviurile cu copiii trebuie creată o situație de interviu care să-i ajute să înțeleagă ce se aşteaptă de la ei, recomandandu-se utilizarea unor elemente ajutatoare: papusi, jucarii, desene, personaje din filmele sau animatiile preferate etc.

Interviul telefonic

Se considera ca deceniul opt al secolului trecut a reprezentat momentul de explozie al dezvoltarii acestei tehnici de cercetare, cel putin in SUA. Cauzele prezumate sunt pe de o parte cresterea numarului de posturi telefonice (in SUA în 1958, aproximativ 72% din populația SUA avea acces la un post telefonic, în 1976 aproximativ 93%, iar în 1982, ponderea populației cu acces la telefon să fie de 98%), iar pe de alta parte datorita punerii la punct a unui sistem de eşantionare adecvat: Random digit dialing (RDD).
In una dintre lucrarile sale, Septimiu Chelcea descrie pe scurt in ce consta aceasta tehnica de esantionare. Selectarea eşantionului pentru anchetele prin interviu telefonic prezintă anumite particularități în comparație cu eşantionarea populației pentru anchetele „clasice“. Este vorba de o eşantionare a numerelor de telefon şi apoi de selectarea persoanelor care au acces la respectivele posturi telefonice în vederea intervievării lor. Inițial, s-au folosit pentru eşantionare cărțile de telefon. S-a constatat însă că acestea nu reprezintă o bună bază de eşantionare: multe telefoane particulare nu apar în cărțile de telefon, numerele de telefon se schimbă, astfel că se face greu distincție între numerele de telefon de la serviciu şi de la domiciliu. Date fiind aceste neajunsuri, s-a propus utilizarea sistemului RDD pentru eşantionarea numerelor de telefon (Groves şi Kahn, 1979). Sunt selectate mai întâi zonele geografice, în urma stratificării lor după anumite criterii. Fiecare zonă are un anumit prefix. Se face apoi selecția aleatoare a numerelor de telefon şi a persoanelor pe baza tabelelor de selecție proiectate de Leslie Kish (1949). Dacă numărul de telefon selectat aleator (de exemplu, 123-4567) corespunde unei gospodării în care locuieşte o familie formată din trei persoane, atunci se urmăreşte în tabelul de selecție pe rândul 3 (nr. membrilor familiei) la intersecția cu coloana 7 (ultima cifră a numărului de telefon) şi se

determină persoana cu care va trebui făcut interviul (cea de-a treia persoană din familie, în ordinea descrescătoare a vârstei). Această modalitate de selecție presupune ca operatorul de interviuri telefonice să se intereseze: câte persoane locuiesc la adresa unde este instalat telefonul ? Câte au vârsta de peste 18 ani ? Care este persoana cea mai în vârstă din familie ? Apoi următoarea ? ş.a.m.d. Aceste date vor fi înscrise într-un tabel. Odată identificată persoana cu care se va face interviul, aceasta va trebui chemată la telefon sau va trebui fixată data şi ora la care ar putea fi intervievată telefonic.

Fata de interviul direct, fata in fata, interviul telefonic prezinta unele particularitati, datorate in primul rand situatiei de lipsa a contactului vizual. Din acest punct de vedere, capata o importanta mai mare caracteristicile vocii operatorului de interviu (timbru, intensitate, claritate, lungimea pauzelor dintre cuvinte etc.), in detrimentul carcateristicilor de natura vizuala (facies placut, zambet etc.)

Avanatajele majore ale acestei tehnici le constituie costurile reduse (aproape la jumatate fata de interviul fata in fata) si rapiditatea desfasurarii ei, dar dispune si de o serie de dezavantaje destul de mari:

- motivatia scazuta a intervievatului inregistreaza o rata mare a nonraspunsurilor sau a invalidarii protocolului de interviu;
- lipsa controlului situatie de interviu si mai ales a observatiei vizuale determina neinregistrarea si prin urmare neanalizarea actelor de conduita si a limbajului nonverbal.

Desfăşurarea si dinamica interviurilor

În funcție de tipul de interviu, modul de desfăşurare a convorbirii dintre operatorul de anchetă şi persoana intervievată prezintă anumite particularități: într-un fel va decurge interviul telefonic şi in alt mod interviul fata in fata, iar acesta din urmă nu se va realiza identic în cazul unui interviu nondirectiv şi în cel al unui interviu pe bază de chestionar cu întrebări închise.

Alain Blanchet (*1985, apud Chelcea*) formulează următoarele principii generale ale aplicării interviului nondirectiv – care, considerma si noi, pot fi considerate ca principii generale ale interviului in general din cercetarea socio-umana:

• tot ce au spus persoanele intervievate trebuie tratat ca elemente inseparabile de contextul discursiv şi situaţional; trebuie să se acorde atenţie atât conţinutului manifest, cât şi celui latent; de asemenea, cercetătorul nu trebuie să considere că tot ceea ce declară persoanele intervievate se plasează la acelaşi nivel psihologic;
• cercetătorul va acorda atenţie nu numai la ceea ce persoanele au spus, dar şi la ceea ce nu au spus sau nu pot spune fără ajutorul lor;
• ceea ce declară oamenii într-un interviu nu sunt decât indicatori, pe baza cărora cercetătorul va trebui să identifice problemele persoanelor intervievate;
• se impunea ca cercetătorul să situeze problemele persoanelor intervievate în contextul social al desfăşurării întrevederii.

Metoda observatiei

La nivelul simtului comun se considera ca a observa înseamnă a cunoaşte, a examina un obiect sau un proces, a face constatări şi remarci (critice) referitoare la ceea ce ai privit cu atenţie. Din punct de vedre epistemolgic se considera in acest moment ca a observa înseamnă nu numai a înregistra, dar şi „a inventa“ şi „a construi realitatea“ – cum spunea Edgar Morin (*1981, apud Chelcea*). Si aceasta pentru ca percepţia, procesul psihic pe care se bazează observaţia, nu actioneaza de una singura ci in relatie cu celelalte activitati si procese psihice. Din acest motiv, in observatie sunt implicate si memoria, inteligenţa, atenţia, imaginaţia, receptivitatea emoţională etc., adica intreaga personalitate a cercetatorului, alaturi de normele si valorile socio-culturale. Schemele perceptive, limbajul legat de gândire, valorile sociale, influenţa grupului, contextul spaţial şi istoric intervin în observaţie, astfel că pretinsa obiectivitate, caracterul de cunoaştere imediată, senzorială şi neutralitatea acesteia nu este pe deplin justificata. Doar la nivelul cunoaşterii comune observaţia induce certitudine si se considera ca "este adevarat fiindca am vazut cu ochii mei".
Putem vorbi de observatie stiintifica si observatie nestiintifica. Astfel, observaţia ştiinţifica se deosebeşte de observaţia neştiinţifică prin aceea că urmăreşte să dea o semnificaţie lucrurilor şi proceselor percepute, să verifice ipotezele spre a identifica o

regularitate, o lege de producere a lor. Ea presupune cu necesitate scopul cunoaşterii, planificarea, desfăşurarea după reguli bine stabilite şi îndelung verificate.
Gaston Bachelard spunea ca observația ştiințifică este totdeauna o observație Polemică, pentru ca ea confirmă sau infirmă o teză anterioară.
diferențiază observația ştiințifică de cea spontană, neştiințifică este – in principal - testarea ipotezelor, ca scop.
James Drever şi Werner D. Fröhlich (*1970, apud Chelcea*) defineau observația astfel: „percepția şi înregistrarea atentă şi planificată a fenomenelor, obiectelor, evenimentelor şi indivizilor în dependență de o situație determinată".
În ştiințele socioumane observația este înainte de orice observarea omului de către om, fapt ce o particularizează față de observația din ştiințele naturii, fiind vorba de un raport între două persoane care „îşi dau seama" şi acționează ca atare.
Marie Jahoda subliniază că observarea ştiințifică nu se bazează pe proprietățile observatorului ci pe scopul de cunoaştere, pe o planificare riguroasă, pe notarea sistematică, ca şi pe controlul datelor, iar Kenneth D. Bailey (*1978/1982, apud Chelcea*) consideră că metoda observației constă în „colectarea datelor despre comportamentul nonverbal" implicând sensibilitatea vizuală, dar şi acustică, tactilă, termică, olfactivă etc.
Este de netagaduit faptul ca principalul analizator implicat in observatie este cel vizual si aceasta pentru că cea mai mare parte a informațiilor ce ne parvin din mediul înconjurător sunt obținute cu ajutorul văzului. Dar omul percepe doar anumite lungimi de unda si, in plus, semnalele din lumea exterioară nu sunt numai de natură vizuală.
Văzul, auzul dar şi mirosul asigură observarea oamenilor de către oameni, iar celelalte modalitati perceptive ne ofera foarte multe informatii despre mediul inconjurator si oamenii din el. „Sensibilitatea olfactivă a omului, puternic culturalizată, deşi nu are un rol la fel de activ pentru orientarea în mediu ca la animale, atinge uneori praguri extraordinar de înalte: mirosul de mosc, de exemplu, îl simțim chiar într-o concentrație în aer care nu depăşeşte 0,00004 miligrame per litru, ceea ce corespunde dizolvării într-un bazin de apă cu lungimea de 1 km, lățimea de 250 m şi adâncimea de 10 m a

unei cantități de numai 100 de grame de mosc“ (Chelcea şi Chelcea, 1983). În acelaşi sens, sensibilitatea termică, tactilă, chiar sensibilitatea dolorifică participă la cunoaşterea prin observare a vieții psihosociale.

Kenneth D. Bailey (*1978/1982, apud Chelcea*) subliniaza avantajele metodei observației:

- prin comparare cu ancheta sau cu studiul documentelor atunci când se studiază comportamentul nonverbal se considera ca inşelarea deliberată, ca şi erorile datorate memoriei fac din datele obținute prin metodele interogative „informații de mâna a doua“, inregistrându-se comportamentele individuale şi comportamentele colective chiar în momentul desfăşurării lor;
- față de experiment observatia înregistrează comportamentele în condițiile naturale de desfăşurare a lor, in plus observația fiind slab reactivă, în comparație cu experimentul sau cu ancheta pe bază de chestionar sau de interviu. Aceasta nu înseamnă insa că anumite procedee de observare nu induc modificări ale comportamentelor persoanelor studiate, dar se poate aprecia că observația elimină în bună măsură artificializarea studiului vieții sociale;
- spre deosebire de ancheta sociologică sau de experiment, metoda observației are avantajul de a permite analize longitudinale, prin înregistrarea comportamentelor sau environment-ului un timp mai îndelungat, luni sau ani de zile, dacă ne referim cu precadere la observația participativă.

Asemenea oricărei alte metode din ştiințele socioumane, observația are şi dezavantaje evidentiate tot de catre Kenneth D. Bailey (*1982, apud Chelcea*):

- un control redus asupra variabilelor externe care pot afecta datele cercetării;
- dificultăți de cuantificare;
- limitarea la studiul unor eşantioane mici;
- dificultatea de a pătrunde în anumite medii (agenții guvernamentale, servicii secrete, cluburi selecte etc.) şi de a studia comportamente intime (de exemplu, comportamentul sexual poate fi studiat cu ajutorul interviului, chiar telefonic, dar nu prin metoda observației).

Observația se poate astfel defini ca metoda de cercetare concretă empirică prin identificarea, colectarea, analizarea si interpretarea datelor cu ajutorul simțurilor (văz, auz, miros etc.) în vederea efectuarii de inferențe psihologice şi sociologice pentru a verifica ipotezele sau pentru a descrie sistematic şi obiectiv mediul înconjurător, oamenii şi relațiile interpersonale, comportamentele individuale şi colective, acțiunile şi activitățile, comportamentul verbal, obiectele fizice, produsele activităților creative ale persoanelor şi grupurilor umane. Descrierea, în cazul observației, „implică o activitate de comparare, o reperare şi o ierarhizare a diferențelor şi asemănărilor“ (*Richelle, 1995, apud Chelcea*).

Tipurile de observație

Exista foarte multe clasificari a metodei observatiei si a modalitatilor si procedeelor sale de aplicare realizate in baza a numeroase criterii. Diversi autori folosesc termeni si denumiri diferite dar, in principal, ei se refera la aceleasi lucruri.
I ultima perioada cea mai uzitata si considerata ca cea mai viabila clasificare este cea a paradigmei cantitative diferențiata de paradigma calitativă. Se face astfel distincție între observația cantitativă şi observația calitativă. După Pattricia A. Adler şi Peter Adler, ceea ce diferențiază observația calitativă de cea tradițională, cantitativă, se referă la faptul că aceasta "în esență este fundamental naturalistică, se desfăşoară în context natural, vizează actorii sociali care în mod natural participă în interacțiuni şi urmează cursul vieții de zi cu zi.
In acelasi timp, William J. Goode şi Paul K. Hatt fac distincție între observația controlată şi observația necontrolată, în cadrul celei din urmă incluzând observația participativă versus observația nonparticipativă.
René König împarte observația în următoarele tipuri: observație controlată şi observație necontrolată, ambele tipuri făcând parte din ceea ce înțelege prin observație ştiințifică; observație directă şi observație indirectă, conform criteriului „poziția față de realitate a materialului de observat“; observație externă (nonparticipativă), care poate fi extensivă sau intensivă, şi observație participativă, care la rândul ei poate fi pasivă sau activă. În ultima clasificare dihotomică

(participativă/nonparticipativă) se are în vedere „poziția față de realitate a observatorului“. Bernard S. Phillips propune următoarea clasificare: observație slab structurată şi observație puternic structurată, prin analogie cu tehnica interviurilor standardizate şi nestandardizate. Tipul de observație slab structurată include observația participativă şi observația nonparticipativă.

Observația nestructurată versus observația structurată

Kenneth D. Bailey considera ca în clasificarea tipurilor de observație intervin două tipuri de criterii:

- structura environmentului, care prin dihotomizare dă naştere cadrului natural (studiu de teren) şi cadrului artificial (experimentul de laborator)
- gradul de structurare a observației, care poate fi la limită în observație nestructurată, de o parte, şi observație structurată, de cealaltă parte. Rezultă prin luarea în calcul a celor două tipuri de structuri o tipologie a observației: observația complet nestructurată (întâlnită în studiile de teren), observația nestructurată (utilizată în experimentele de laborator), observația structurată (în studiile de teren) şi observația complet structurată (în experimentele de laborator).

G. J. McCall considera ca: “Observația este structurală sau sistematică dacă se utilizează explicit planuri pentru selecția, înregistrarea şi codificarea datelor; ea este nestructurată dacă aceste procese sunt implicite şi emergente”.

Observația nestructurată (sau slab structurată) se întâlneşte atât în studiile sociologice de teren, cât şi în cele de laborator (mai ales în cercetările psihosociologice). Metoda etnografică are drept scop descrierea amănunțită a unei culturi sau subculturi si este un tip de observație nestructurată. De foarte multe ori, observația nestructurată constituie adesea primul pas în cercetarea sociologică de teren, dar este absolut necesar si in acest caz ca ea sa se bazeze pe teorie. Dealtfel, fondarea pe teorie diferențiază observația ştiințifică (şi observația nestructurată este observație ştiințifică) de observația spontană. Cercetătorul nu trebuie sa se lase furat de ceea ce iese din comun, iar observația ştiințifică nu trebuie să devina calea catre o colecție de excentricități. Aceasta nu inseamna insa ca faptele de observație neaşteptate, dar

capitale care sunt in măsură să inițieze o nouă teorie sau să lărgească teoriile existente, nu sunt binevenite.

Observația structurată, la rândul ei, poate fi aplicată în cercetările sociologice de teren, ca şi în studiile de laborator, fie cu recunoaşterea deschisă a rolului de observator, fie ascunzându-se acest rol. Important pentru acest tip de observație este faptul că se face apel la un „sistem de categorii“ în raport de care se realizeaza concret observația. Categoriile de observație se refera la clase de fapte şi fenomene omogene, în care se regasesc indicatorii relevanți şi care permit, prin codificare, o analiza statistică a proceselor şi relațiilor sociale.

Roger W. Heyns şi Alvin F. Zander (*1963, apud Chelcea*) vorbesc despre caracteristicile sistemelor de categorii de observație. Din punctul de vedere al gradului de cuprindere a realității, sistemul de categorii poate fi exhaustiv, când toate actele comportamentale ale subiecților vor fi clasificate în categoriile stabilite, sau nonexhaustive, când sistemul de categorii nu permite decât selectarea unor comportamente. Utilizarea unui sistem de categorii nonexaustiv aduce serioase economii de timp şi este de preferat în studiile-pilot. Dupa gradul de reflecție impus de sistemul de categorii la înregistrarea datelor de observație, acesta poate fi înalt sau mediu, după cum categoriile stabilite sunt mai generale sau mai particulare. Sistemul de categorii poate avea unul sau mai multe cadre de referință, încercând să cuprindă fenomene omogene sau eterogene. În primul caz, sistemul de categorii este unidimensional, în cel de-al doilea caz este multidimensional. În cadrul sistemului, categoriile pot fi continue sau discontinue. Se înțelege că, de regulă, vor fi continue categoriile din sistemele unidimensionale şi discontinue categoriile din sistemele multidimensionale. Pentru a exeplifica Septimui Chelcea analizeaza intr-una idn lucrarile sale sistemul de categorii utilizat de Robert F. Bales în studierea în laborator a interacțiunii în cadrul discuțiilor de grup. Metoda este cea a analizei de interacțiune, în fond un tip de analiză a conținutului comunicării în rezolvarea de probleme, care constă în “clasificarea comportamentelor act după act... şi dintr-o serie de analize a datelor în vederea obținerii de indici descriptivi ai proceselor de grup şi derivat, a factorilor care influențează aceste procese”. Este interesant de arătat că, inițial, Robert F. Bales luase în considerare 85 de categorii pentru a descrie procesele de

interacțiune în cadrul discuțiilor de grup. În final, în urma laborioaselor sale investigații concrete (1946-1949), nu au fost reținute decât 12 categorii. Acestea sunt dispuse în perechi (pozitive şi negative) şi ordonate în două dimensiuni referitoare la: comportamentul afectiv şi comportamentul intelectual.

Perechile de categorii surprind:

problemele de orientare a discuțiilor (a),

problemele de evaluare (b),

problemele de control (c),

problemele de decizie (d),

problemele de învingere a tensiunii (e),

problemele de integrare în grup a participanților la discuție (f)

Toate aceste categorii sunt aplicabile tuturor tipurilor de sisteme de interacțiune. Chelcea subliniaza faptul ca sistemul de categorii al lui Robert F. Bales este exhaustiv: orice comportament al perticipanților la discuție poate fi încadrat într-un din categoriile stabilite. Pentru a clasifica însă comportamentele se cere un înalt grad de reflexie, întrucât categoriile propuse sunt foarte generale. Sistemul este bidimensional, vizând atât comportamentul afectiv, cât şi pe cel intelectual, fapt ce împiedică ordonarea pe o singură linie a categoriilor, de la cea mai puțin intensă până la cea mai intensă participare la discuțiile de grup. Într-adevăr, dat fiind cadrul de referință diferit, nu poate fi apreciat comportamentul celui care contribuie la destinderea atmosferei mai intens participativ decât comportamentul celui care orientează discuțiile sau evaluează informațiile, dar nici invers. Categoriile stabilite de Robert F. Bales sunt în acest sens discontinue. Ele permit alcătuirea profilurilor de discuții, reconstituirea desfăşurării acestor discuții, pecum şi rolul fiecărui participant în discuția de grup.

Observația externă versus observația participativă

Observația externă se refera la situatia in care observatorul se afla în afara sistemului observat, tehnica fiind recomandata în cazurile în care încadrarea cercetătorului în sistemul rol-status-urilor grupului sau colectivității țintă este dificilă sau chiar imposibilă (de exemplu, în societățile academice, în instituțiile militare, politice, religioase etc.).

Observația externă (sau nonparticipativă) este caracteristică studiilor de laborator, în timp ce observația participativă se întâlneşte în studiile sociologice de teren şi cu deosebire în cercetările de antropologie culturală.

Observația participativă înseamnă „a lua parte – pe cât permite situația – conştient şi sistematic la viața activă, ca şi la interesele şi sentimentele grupului studiat" (*Kluckhohn, 1956, apud Chelcea*). Printr-o astfel de tehnica, cercetătorul nu numai că este prezent în colectivitatea studiată, dar se şi integrează în situația observată, în viața de zi cu zi zi a grupului.

Conform lui Danny L. Jorgensen (*1989, apud Chelcea*) observația participativă are urmatoarele caracteristici de bază:

• Descrierea vieții sociale se face prin perspectiva celor dinăuntrul grupului, a oamenilor aflați într-o anumită situație sau într-un cadru bine determinat.

• Se are în vedere viața de zi cu zi a oamenilor în mediul în care aceştia îşi duc existența, importantă fiind viața cotidiană aici şi acum, nu comportamentele oamenilor în laboratoarele experimentale, în situațiile artificial create.

• Conduce la generalizări ca teorii interpretative, nu la teorii explanatorii rezultate în urma testării cauzale. Cu toate acestea, generalizările şi interpretările inspirate de observația participativă sunt utilizate în luarea deciziilor cotidiene.

• Se înscrie într-un proces de cercetare flexibil, deschis, atât în ceea ce priveşte identificarea problemelor de studiu, cât şi sub raportul procedeelor de colectare a datelor şi a modalităților de teoretizare. Astfel, se porneşte de la experiența imediată a oamenilor în situațiile concrete de viață, pentru a se ajunge la descrierea calitativă a vieții sociale în termenii limbajului uzual al nativilor, al membrilor colectivităților studiate.

• Observația participativa implica – din punct de vedere metodologic – o abordare calitativa si un studiul de caz, fapt care presupune descrierea detaliată şi analiza de profunzime a unui fenomen psihologic sau social. De cele mai multe ori observația participativă este folosita pentru a studia holistic o cultură sau o societate, o subcultură sau o organizație, un grup uman sau practicile, credințele, interacțiunile umane. Scopul principale este de a descrie comprehensiv şi exhaustiv un aspect important sau unic al vieții individului sau comunitatii.

• Cercetătorul care utilizează observația participativă trebuie să joace rolul de participant la viața de zi cu zi a unității sociale investigate. De-a lungul derularii unui astfel de studiu, observatorul participant poate juca mai multe roluri, de la cele dictate de recunoaşterea deschisă a scopului de cunoaştere ştiințifică până la cel de “cercetător ştiințific acoperit”.

• Utilizează strategii specifice în funcție de persoana, grupul sau societatea investigată, iar experiența de viață a cercetătorului constituie o sursă de date foarte importantă. În diferite momente ale cercetării se aplica si se deruleaza si o alta serie de tehnici si instrumente de cercetare: interviuri, analiza de documente, analiza biografica etc. Totodata, modul de înregistrare a datelor colectate prin observație participativă are o importanță deosebită, in acest moment dezvoltarea tehnologica permitand un acces facil si pe scara larga a unor dispozitive audio-video din ce in ce mai performante si mai comod de folosit.

Raymond L. Gold considera ca rolul cercetătorului în observația participativă poate fi:

- totalmente participant (cercetătorul ascunde rolul său de observator şi se integrează în viața colectivității studiate cât mai mult posibil, el interacționează cât mai natural cu cei pe care îi studiază, îşi încorporează rolurile sociale impuse de grup, dar trebuie să rămână, totuşi, el însuşi, adică observator, acesta fiind rolul său primar)
- participant ca observator (îşi dezvăluie rolul de cercetător, dar îşi consacră bună parte din timp activităților comune ale grupului studiat)
- observator ca participant (este utilizat în studiile care implică intervievarea nerepetată, iar observarea este mai mult formală decât informală; din cauza ca observatorul ca participant are contact cu grupul studiat o perioadă de timp relativ scurtă, există riscul unei cunoaşteri superficiale a interacțiunilor sociale din cadrul acestuia)
- totalmente observator (nu se implică în viața grupului şi nu intervine în desfăşurarea fenomenelor studiate, din acest motiv se si considera ca rolul de observator total îl îndepărtează pe cercetătorul de interacțiunile si realitatile psihosociale ale celor studiați)

Herbert J. Gans consideră că este mai util să se vorbească in acest caz despre tipurile de observție participativă în funcție de comportamentul cercetătorului si din acest punct de vedere pot fi identificate trei tipuri de observație participativă:

- cercetătorul se comportă ca observator, adică este fizic prezent la desfăşurarea evenimentelor, dar nu participă la derularea lor;
- cercetătorul participă, dar ca cercetător, ceea ce înseamnă că are rol de “cercetător-participant”;
- cercetătorul participă, devenind în această situație “paricipant real”, abdicând pe moment la rolul său de cercetător, rol pe care însă si-l reia după consumarea evenimentului.

Patricia A. Adler şi Peter Adler (*1994, apud Chelcea*) considera că practica cercetărilor bazate pe observația participativă pune în evidență o accentuare a implicării cercetătorului în viața comunității studiate, astfel că se poate vorbi de trei roluri predominante ale observatorului: cercetător-membru-deplin, cercetător-membru-activ şi cercetător-membru-periferic. Trebuie subliniat insa faptul că, în cursul desfăşurării cercetării, statusul observatorului se poate schimba: din observator nedeclarat, cercetătorul poate deveni cercetător neutru sau actor social, iar gradul de implicare în viața grupului se poate schimba.

Observația continuă versus observația eşantionată

Observarea continuă se referă la perioade limitate din viața unei colectivități sau la secvențe comportamentale bine precizate ale unui număr mic de indivizi si personalitati. De regulă, se procedează la o eşantionare a comportamentelor sau actelor ce urmează a fi observate. Intrucat este practic imposibil să observi toate unitățile de comportament ale unui individ, in funcție de obiectivele cercetării vor fi reținute doar comportamentele relevante, adică se va face o selecție a faptelor de observație. „Observația presupune, prin definiție, o alegere a faptelor de observat. Este o distingere clară a unor detalii semnificative dintr-un tot amorf. Este un rod al unor idei pe care mai dinainte le ai asupra a ceea ce este şi ceea ce nu este semnificativ“ (*Stahl, 1934, apud Chelcea*).

Observația eşantionată (sau instantanee), descrisa in 1934 de către Tippett, se bazează pe tehnica sondajului, fiind numită uneori „eşantionaj al muncii“ sau „inspecție instantanee“. În sociologie, deşi observația instantanee porneşte de la ceea ce îndeobşte se înțelege prin „privirea maistrului“ nu este deloc o inspecție şi, mai ales, nu este făcută cu scopul de a controla, nefiind aplicabilă doar în studiul muncii. Observația instantanee prezintă avantajul de a fi relativ comodă, putându-se aplica fără perturbarea comportamentului celor studiați. Există posibilitatea aplicării acestei metode fără ca cei studiați să fie avertizați; procedeul implică anumite riscuri: observatorul, odată deconspirat, pierde total încrederea celor în mijlocul cărora efectuează studiul. Marele avantaj pe care îl conferă aplicarea acestei metode constă în posibilitatea ce se creează de a studia alternativ mai multe activități într-o perioadă de timp scurtă. Prin intermediul observației instantanee se poate stabili, cu un grad convenabil de precizie (de exemplu, în studiul muncii), lista operațiilor ce se efectuează, ponderea fiecărei operații (ca timp, în procente) şi se poate compara ceea ce efectiv se face cu ceea ce este prevăzut a se face. Observația instantanee este recomandabil a se aplica numai în studiul unor activități variate. Aplicarea practică a metodei trebuie să țină seama de gradul de precizie pe care dorim să-l aibă rezultatele. Prin convenție, se consideră că un grad de precizie de 0,05 este convenabil. Ca momente importante în aplicarea observației instantanee, în afara stabilirii prin observație a ponderii elementelor în cadrul activității studiate, amintim fixarea intervalelor dintre observațiile instantanee; aceasta se realizează în funcție de timpul total de studiu, de numărul activităților care sunt studiate şi de distanța dintre locurile de desfăşurare a acestor activități. Se ia în considerație timpul minim pentru parcurgerea distanței între cele mai îndepărtate locuri ce sunt studiate alternativ. Determinarea momentelor de efectuare a observațiilor instantanee se face prin tragere la sorți. În final, se completează o fişă de observație în care sunt trecute: numărul observațiilor, ziua, orarul de observare, conținutul observării şi eventualele remarci explicative suplimentare.

Reguli de observare

Citandu-l pe Theodore Caplow (1970), Septimiu Chelcea sintetizează experienţa de cercetare şi prezinta o serie de reguli de observare, incluzând condiţiile prealabile, procedura, conţinutul şi modul de notare.

Condiţii prealabile observării

• Înainte de începerea cercetării, cel ce face observaţia trebuie să se familiarizeze cu obiectivele cercetării;

• Tehnicile de observare şi procedeele de notare a faptelor de observaţie trebuie precis formulate şi suficient de mult repetate pentru ca observaţia să fie validă;

• Înainte de a observa, cercetătorul trebuie să memoreze lista unităţilor de observare (secvenţele comportamentale).

• Procedura de notare

• Observatorul trebuie să noteze, pe cât posibil, faptele de observaţie pe teren;

• Răstimpul admisibil între observare şi notare este de ordinul minutelor, şi în cazuri excepţionale, de ordinul orelor. Henri H. Stahl atrage atenţia în acest sens: „oricât de bună memorie ai avea,observaţia care nu se notează de îndată, poate fi considerată ca pierdută";

• Răstimpul la care ne-am referit variază în funcţie de natura cercetării;

• Observatorul nu trebuie să uite că el însuşi este observat şi că notarea s-a făcut în perioade de observare.

Conţinutul notelor de observaţie

• Notele de observaţie trebuie să includă: data, ora, durata observaţiei, locul desfăşurării evenimentelor (făcându-se apel la hartă, fotografie, desen etc.); circumstanţele observării, aparatele utilizate în observaţie, factorii de mediu care pot influenţa comportamentele (temperatura, iluminatul, zgomotele etc.), precum şi modificările care au survenit în timpul observării;

• În notele de observaţie nu-şi au locul opiniile, ipotezele, remarcile cercetătorului. Este greşit să notăm că persoana observată era, de exemplu, emoţionată. Va trebui să notăm doar expresia facială, paloarea, contracţia musculară etc. fara a face

interpretari sau fara sa acordam semnificatii faptelor sau actelor de conduita observate;
• Conversația cu persoanele observate, dialogul, trebuie notate în stil direct, aşa cum s-au desfăşurat. Notarea cuvânt cu cuvânt a declarațiilor persoanelor intervievate se va închide, spre exemplu, între ghilimele ("), iar sinteza, prescurtarea conversației se marchează cu apostrof ('), aşa cum se acceptă prin convenție în studiile etnografice.
• Opiniile şi deducțiile cercetătorului trebuie notate separat, la intervale prestabilite.

Definitivarea notelor de observație
• Notele de observație trebuie revăzute, adăugite, corectate de îndată ce timpul permite acest lucru;
• Notele de observație trebuie clasificate provizoriu, iar când sistemul de categorii este bine conturat, să se treacă la clasificarea lor definitivă.
• Regulile de observație pot fi amănunțite, nuanțate şi particularizate în raport de tipul de observație.

Experimentul

Se considera ca la nivelul cunoaşterii ştiințifice, valoarea deosebită a experimentului este dată de faptul ca acesta permite verificarea ipotezelor cauzale, iar el este asociat cu abordarea analitică a fenomenului, spre deosebire de observație, care se asociază cu abordarea descriptiva. Din acest motiv, in epistemoligie uneori se face distinctie între ştiințele experimentale şi ştiințele observaționale.
Cercetarea experimentală constituie un proces iterativ, care începe cu verificarea relațiilor de cauzalitate şi sfârşeşte cu formularea unor noi ipoteze. Paradigma naturii iterative a cercetării experimentale, propusă de G. E. P. Box, se fondează pe supoziția că „nici un plan (experimental) nu este suficient de bun pentru a răspunde la toate întrebările deodată, oricât ar fi experimentul de important. Este necesară o serie de investigări pentru a răspunde la orice întrebare cu adevărat importantă cu privire la cauzele comportamentului.

O mare problema in experimentul psihosociologic il reprezinta complexitatea obiectului de studiu – personalitatea si conduita umana – omul fiind capabil spre deosebire de alte “obiecte” ale experimentului sa-si modifice conduita, trairile, atitudinile atunci cand cerde sau stie ca se afla in conditii de experiment. În afara acestui fapt, specifică experimentului psihosociologic este imposibilitatea controlului total al variabilelor si izolarea fenomenului studiat. Obiectul de studiu în ştiințele socioumane îl reprezintă omul si mediul sau care se afla intr-o serie de determinari complexe, interne şi externe subiectului uman. Altfel spus, subiecții de experiment aparțin unei anumite categorii sociale, fac parte dintr-o anumită societate, națiune şi grup socioprofesional; au o anumită vârstă, un anumit sex, nivel de şcolaritate; şi-au interiorizat anumite norme şi valori într-o măsură mai mare sau mai mică.

Dată fiind această situație, în legătură cu experimentele psihosociologice, se pune problema posibilității de generalizare a rezultatelor obținute. Este vorba despre *validitatea externă* a experimentului sau validitatea ecologică care se referă la aplicabilitatea rezultatelor în situații naturale (ecologice) cât mai diferite. In general, validitatea externă a experimentelor din ştiințele socioumane este destul de restrânsă atât în ceea ce priveşte generalizarea de la grupul experimental la populația din care sunt selecționați subiecții de experiment (validitatea populațională), cât şi sub raportul trecerii de la situația experimentală la condițiile vieții sociale reale (validitatea ecologică). Generalizarea rezultatelor experimentelor psihosociologice nu este permisă decât în limitele procedeelor utilizate şi numai la populația din care au fost selecționați subiecții de experiment.

Poate si mai importanta este problema validității interne. In experimentele psihosociologice, variabila independentă reprezintă o combinație de stimuli, sarcina cercetătorului fiind aceea de „purificare a variabilei independente“, pentru a stabili cu exactitate dacă între X (variabila independentă) şi Y (variabila dependentă) există o legătură cauzală. Spre exemplu, in acest scop sunt montate experimente placebo. Sub numele de placebo sunt grupate substanțele chimice fără acțiune farmacologică specifică, dar care, datorită sugestiei şi autosugestiei provoacă ameliorarea stării bolnavului. Astfel de substanțe, cunoscute încă din Evul Mediu, au primit, după moda timpului o denumire latină (placebo), ceea ce înseamnă: voi place. Astăzi se ştie că

toate medicamentele – chiar anestezicele şi antibioticele – au, în afara acțiunii farmacologice specifice, şi un element placebo, dat de situația psihosocială în care se administrează. Experimentele placebo servesc tocmai la izolarea acțiunii farmacologice specifice şi, prin analogie, sunt utilizate în psihosociologie pentru izolarea variabilei independente din complexul de stimuli, pentru a-i măsura influența asupra variabilei dependente. Dealtfel, rafinarea continuă a schemelor experimentale nu reprezintă altceva decât efortul de izolare cât mai deplină a acțiunii variabilei independente.

Ernest Greenwood, după ce trece în revistă sensurile în care este folosită metoda experimentală în sociologie şi psihologie, ajunge la concluzia că: „Un experiment este verificarea unei ipoteze încercând de a pune doi factori în relație cauzală prin cercetarea situațiilor contrastante, în care sunt controlați toți factorii în afara celui ce interesează, acesta din urmă fiind cauza ipotetică sau efectul ipotetic”. Două sunt caracteristicile asupra cărora Ernest Greenwood insistă: capacitatea experimentului de a verifica ipotezele cauzale şi controlul situației experimentale. Astfel, el arata ca experimentul tinde către controlul maxim al factorilor si precizează esența metodei: „testarea ipotezelor cauzale prin înțelegerea unor situații contrastante controlate“ (*Greenwood, 1945, apud Chelcea*). Controlul este, aşadar, elementul esențial în structura metodei experimentale.

Verificarea ipotezelor cauzale constituie scopul general al ştiinței, de care cunoaşterea ştiințifică se apropie utilizând metode adecvate, inclusiv experimentul, dar nu numai experimentul. Definitiile date de o serie de autori (inclusiv cea a lui Ernest Greenwood) sunt limitate tocmai prin faptul că insistă asupra legăturii cauzale doar dintre două fenomene. Totodata, Arnold M. Rose apreciază că „Un experiment constă în aplicarea unui stimul la un anumit obiect, păstrând neschimbați alți stimuli sau condiții posibile care pot să afecteze obiectul în acelaşi timp, şi notând schimbările care se produc în obiect, probabil datorită aplicării stimulului“ (*Rose, 1954, apud Chelcea*).

Astazi este un fapt binecunoscut si larg acceptat acela ca în domeniul socialului funcționează relații de multicauzalitate, ceea ce impune luarea în considerare în ipoteză, şi deci în experiment, nu doar a două, ci a mai multor elemente.

O definiție riguroasă a experimentului psihosociologic trebuie să reflecte stadiul prezent de dezvoltare a cunoaşterii, dar şi posibilitățile de azi ale tehnicii experimentale si de aceea o definitie care corespunde într-o mai mare măsură acestor exigențe este cea a lui Leon Festinger: "*experimentul constă în „observarea şi măsurarea efectelor manipulării unor variabile independente asupra variabilelor dependente într-o situație în care acțiunea altor factori (prezenți efectiv, dar străini studiului) este redusă la minimum*" (*Festinger şi Katz, 1963, apud Chelcea*). Aceasta definiție subliniază în primul rând faptul că experimentul este o observație provocată si ca, în al doilea rând, situația este controlată. Aceste două caracteristici sunt reținute şi de alți psihosociologi. Astfel, John W. Kinch consideră că poate fi vorba de experiment când „cercetătorul introduce deliberat anumiți factori în situația observată sau controlează comportamentul subiecților pe care îi observă", iar Marc Richelle apreciază că: „A experimenta înseamnă a aşeza un fenomen sub un control riguros cu scopul de a-i determina condițiile de apariție (*1995, apud Chelcea*). Chelcea reuseste o definitie cuprinzatoare data experimentului: în ştiințele socioumane experimentul psihosociologic constă în analiza efectelor unor variabile independente asupra variabilelor dependente într-o situație controlată, cu scopul verificării ipotezelor cauzale.

Conceptele de bază ale experimentului

Leslie Kish considera ca variabilele întâlnite într-un experiment pot fi clasificate în patru categorii:

a. Variabile explanatorii (experimentale, interne), care se diferențiază în variabile independente şi dependente.

Variabilele independente sunt date de factorii introduşi în experiment de cercetător sau de alte instanțe (natură, societate) şi al căror parametri: valoare, intensitate, durată, frecvență etc. se modifică în timp.

Variabilele dependente iau valori diferite în urma influenței asupra lor a variabilelor independente. Atât variabilele independente, cât şi cele dependente se supun legii conexiunii universale a fenomenelor; ele sunt dependente sau independente doar raportate la planul experimental.

Variabilele explanatorii pot fi cantitative, cât şi calitative: sunt cantitative acele variabile ale căror valori, discrete sau continue, pot fi ordonate de-a lungul unei singure dimensiuni (de exemplu, cooperarea, conflictul etc.), iar variabilele calitative sunt neordonabile unidimensional (de exemplu, profesiunile, apartenența politică etc.).

b. Variabilele exterioare controlate

Într-un experiment, în afara factorilor care îşi modifică parametrii, există o serie de alți factori, exteriori relației presupuse între variabilele explanatorii, care sunt menținuți constanți, sunt controlați: variabilele exterioare controlate. Numărul variabilelor exterioare care trebuie controlate este totdeauna mare. Dacă am încerca să vedem cum influențează coeziunea grupului (variabilă independentă) starea de sănătate mintală a indivizilor (variabilă dependentă), o serie de factori legați de condițiile de viață şi de muncă ale indivizilor cuprinşi în experiment ar trebui să rămână constanți: programul zilnic, regimul alimentar şi de odihnă, programul de muncă etc.

c. Variabilele exterioare necontrolate

Dată fiind multitudinea factorilor exteriori, cercetătorul lasă cu bună ştiință necontrolate unele variabile mai greu de menținut la acelaşi nivel datorită complexității lor, a mijloacelor tehnice, uneori rudimentare, din considerente materiale sau deontologice etc. În unele cazuri, cercetătorul nu face nici un fel de legătură între problema studiată şi factorii aparent îndepărtați. Într-adevăr, ce legătură poate fi între greutatea corporală şi sănătatea mintală?! La prima vedere, nici una. Variabila rămâne necontrolată. Şi totuşi, dacă privim lucrurile mai atent, nu putem să nu remarcăm, măcar ipotetic, o anumită legătură. Ne îndreptățesc la aceasta considerentele de ordin endocrin, dar şi social. Variabilele exterioare necontrolate, care dau erori randomizante, nu ar trebui să-i preocupe prea mult pe cercetători, datorită faptului că influența lor în experiment se anulează reciproc.

Într-un experiment riguros ştiințific, toate variabilele externe necontrolate ar trebui să producă erori randomizante, ca să nu mai vorbim de un experiment ideal, în care toate variabilele externe sunt controlate.

d. Grupul experimental

Este constituit din ansamblul persoanelor asupra cărora acționează variabila independentă introdusă de cercetător. În metodologia experimentului, termenul de „grup“, cu rare excepții, are altă semnificație decât cea psihosociologică. Foarte adesea, subiecții din grupul de control rezolvă sarcinile experimentului individual, nu interacționează. Pentru termenul de grup experimental (şi de control), mai apropiat decât sensul psihosociologic este înțelesul statistic, de grupare după anumite caracteristici a populației. Grupul de control serveşte pentru compararea efectelor introducerii variabilei independente la grupul experimental; este un grup martor, asupra căruia nu acționează variabila independentă.

e. Momentul experimental

Este un alt concept de bază în sistemul explicativ al metodei experimentale.
De obicei, sunt luate în considerație momentele t1 şi t2 ale experimentului, adică momentele în care se măsoară variabilele dependente, înainte şi după introducerea variabilei independente.

f. Situația experimentală

Cuprinde ansamblul persoanelor (cercetători, personal ajutător, subiecți de experiment), al obiectelor (aparatura de producere a stimulilor, de înregistrare a reacțiilor etc.), precum şi condițiile concrete în care se desfăşoară experimentul. Situațiile experimentale pot fi naturale sau de laborator, create de cercetător. Şi într-un caz şi în celălalt, trebuie avut în vedere că elementele constituente ale situației experimentale interacționează, facilitând sau, dimpotrivă, îngreunând acțiunea variabilei independente. Astfel de factori, prezenți la începutul experimentului şi acționând asupra variabilei dependente (în fond, variabile externe necontrolate) sunt numiți de către W. Siebel (*1965, apud Chelcea*) „factori paraleli“. Spre deosebire de ei, unii factori acționează numai în momentul introducerii variabilei independente: sunt „factori catalitici“. De-a lungul desfăşurării experimentului, situația experimentală se schimbă. W. Siebel (1965) distinge trei faze în dinamica situației experimentale: situația inițială, situația de după introducerea variabilei independente şi situația finală, în care se manifestă efectul. De cele mai multe ori, cercetătorul este atent la fazele

inițială şi finală, neglijând situația intermediară. Întrucât situația experimentală, în dinamica ei reprezintă un singur tot, este firească recomandarea de a se urmări interacțiunea factorilor şi a elementelor pe toată perioada desfăşurării experimentului. De asemenea, în prezentarea experimentului este recomandabil să se arate, prin schițe sau fotografii, situația experimentală în diferitele ei faze.

g. Schemele experimentale

Oricât de sofisticate s-au dovedit a fi experimentele moderne din ştiințele socioumane, schemele lor logice sunt reductibile la canoanele cercetării experimentale stabilite de John Stuart Mill (1806 – 1873) în A System of Logic (1843). Aceste canoane „descriu metoda experimentuluicontrolat, care este unul din procedeele indispensabile ale ştiinței moderne" (*Kneller, 1973, apud Chelcea*).

Rafinarea procedeelor de testare pe cale experimentală a ipotezelor cauzale în ştiințele socioumane a fost impusă de necesitatea adecvării metodei la obiectul investigat, având în vedere complexitatea cauzalității, natura factorilor experimentali şi influența situației experimentale.

h. Complexitatea cauzalității

La nivelul existentei psihosociale este imposibil de imaginat un fenomen care să epuizeze cauzalitatea producerii altui fenomen, care să fie necesar şi în acelaşi timp suficient pentru producerea lui. În acest domeniu, un factor devine cauzal în anumite condiții, în prezența altor factori, care măresc probabilitatea producerii fenomenului. Totdeauna cauzalitatea socială este exprimată printr-un „nex complex de fenomene" (*Mihu, 1973, apud Chelcea*), în care condițiile contributorii, în prezența celor contingente şi alternative, determină probabilistic apariția unui fenomen.

Prin canoanele stabilite de către John Stuart Mill nu pot fi descoperite legăturile cauzale, ci pot fi doar testate ipotezele cauzale, ceea ce presupune observația prealabilă a condițiilor de producere a fenomenelor.

i. Natura factorilor experimentali

Realizarea experimentelor în sociologie, psihologie, pedagogie are în vedere nu numai multicauzalitatea specifică fenomenelor sociale, ci şi natura factorilor experimentali, a condițiilor contributorii şi circumstanțiale, cu un cuvânt, a variabilelor independente. Variabilele independente în experimentele psihosociale au foarte rar

doar două valori (absență şi prezență). Acelaşi lucru se poate spune şi în legătură cu variabilele dependente. Acest fapt l-a determinat pe Émile Durkheim să considere, în Regulile metodei sociologice, canonul variației concomitente car spune ca „orice fenomen care variază într-un fel sau altul ori de câte ori un alt fenomen variază într-un acelaşi fel particular este fie din cauza, fie efectul celui de-al doilea fenomen, fie că este legat de acesta printr-un fapt de cauzație".

j. Influența situației experimentale

Situația experimentală poate, ea însăşi, interveni ca variabilă independentă în experiment, datorită faptului că, spre deosebire de ştiințele naturii, în ştiințele sociale subiectul experimentului este un participant activ, conştient, care intră într-o formă specială de interacțiune socială cu experimentatorul.

Tipuri de experimente

Criteriile pentru delimitarea tipurilor de experimente în psihosociologie sunt foarte variate: gradul şi specificul intervenției cercetătorului în manipularea variabilelor, nivelul controlului variabilelor, natura variabilelor modificate, locul şi funcția experimentului în cadrul cercetării etc.

John Stuart Mill, care aprecia că valoarea situațiilor experimentale depinde de ceea ce este în ele, iar nu de modul cum au fost obținute aceste situații, făcea distincție totuşi între experimentul natural, în care situația experimentală este oferită de natură, şi experimentul artificial, în care situația este creată de cercetător. În acelaşi sens, Claude Bernard, afirmând că „nu se poate admite că mâna experimentatorului trebuie să intervină totdeauna activ pentru a provoca apariția fenomenelor, făcea distincție între experimentele active şi experimentele pasive. Primele sunt experimente provocate, cele din urmă, invocate, mintale.

F. S. Chapin tinand cont de gradul de intervenție a cercetătorului în manipularea variabilelor constituie elementul esențial vorbeste de experiment proiectat şi experiment ex post facto. Dacă în experimentul proiectat cercetătorul creează situația, în experimentul ex post facto situația furnizată de natură serveşte cercetătorului ca material de analiză rațională a legăturii cauzale dintre variabilele pe care nu el le-a introdus în experiment, dar pe care le „reconstruieşte" mintal. Dar experimentul mintal

nu se desfăşoară exclusiv în planul abstracțiilor şi nici nu se contrapune experimentului proiectat. Ştefan Lanțoş remarca fapul că experimentul mintal continuă reflexia pronind de la observație, „o prelungeşte prin forța imaginației şi fanteziei predictive peste limitele de accesibilitate ale acestei observații“
Edgar Sydenstricker împarte experimentele în simultane şi succesive, după cum rezultatul este obținut printr-o secțiune transversală, comparând grupul experimental cu cel de control, sau printr-o secțiune longitudinală, comparând grupul experimental cu sine însuşi, la diferite intervale de timp.
După Ernest Greenwood experimentele sunt de patru tipuri: proiectat simultan, proiectat succesional, ex post facto cauză-efect şi ex post facto efect-cauză. tare. Primele doua sunt relativ simple si nu necesita explicatii complexe, ele sunt experimente active. L arandul lor, xperimentele ex post facto (invocate) au fost divizate în două categorii, pornind de la observația că uneori cercetătorul cunoaşte numărul şi situația celor care au suferit acțiunea unui factor (ex post facto cauză-efect), iar alteori nu se cunoaşte acest număr, dar se ştiu numărul şi situația celor care prezintă efectul acțiunii respectivului factor (ex post facto efect-cauză).
Prin experimentele ex post facto se precizează că se cercetează fie consecințele unei variabile cunoscute asupra situațiilor în care ea este prezentă sau absentă, fie factorii care au influențat o situație cunoscută. Trebuie subliniat faptul că, în experimentele ex post facto, cercetătorul nu manipulează efectiv variabilele şi nici nu este prezent în momentul acțiunii lor, procesele sociale desfăşurându-se în mod natural, fapt care conferă acestui tip de experiment un plus de valoare cognitivă.
Allem L. Edward tinand cont de funcția pe care o indeplineste experimentul în procesul de cunoaştere ştiințifică face urmatoarea clasificare a experimentului:
a. Experimentul explorativ, cu funcție de sondare a situațiilor psihosociale mai puțin cunoscute, fără a porni de la ipoteze foarte exacte, are un rol de precizare a problemelor ce urmează a fi clarificate în cercetările ştiințifice ulterioare. În procesul cunoaşterii, experimentul explorativ, spre deosebire de celelalte tipuri de experimente, constituie un moment de inițiere.
b. Experimentul metodic - funcție pregătitoare mai avansată în procesul de cunoaştere proiectat cu scopul de validare a raporturilor dintre variabilele experimentale.

c. Experimentul propriu-zis ştiinţific este cel cu ajutorul căruia se măsoară influenţa variabilei independente asupra variabilei dependente.
d. Experimentul critic, de testare a ipotezelor cauzale, reprezintă tipul superior de experiment, cu valoare de cunoaştere ridicată.

Bibliografie

Apostol, Pavel, Banu, Ion, Becleanu, Adela, ş. a. Dicționar de filosofie, Bucureşti, Editura politică, 1978

Bloom, Howard Creierul global, Bucuresti, Ed. Tehnica, 2007

Capra, Fritjof Înțelepciune aparte, Bucuresti, Ed. Tehnica, 2004

Chelcea, Septimiu Metodologia cercetarii sociologice. Metode cantitative si calitative, Bucuresti, Ed. Economica, 2001

Chelcea, Septimiu, Mărginean, Ioan şi Cauc, Ion Cercetarea sociologică. Metode şi tehnici, Deva, Ed. Destin, 1998

Chelcea, Septimiu Chestionarul în investigația sociologică, Bucuresti, Ed. Stiintifica si Enciclopedica, 1975

Flonta, Mircea Despre rădăcinile istorice şi destinul „Logicii cercetării”, în Popper, Karl R., Logica cercetării, Bucuresti, Ed. Stiintifica si Enciclopedica, 1981

Gabbard, O. Glenn Tratat de psihiatrie psihodinamica, Bucuresti, Ed. Trei, 2007

Golu, Mihai Fundamentele psihologiei, Bucuresti, Ed. Fundatiei Romania de maine, 2007

Goswami, Amit Doctorul cuantic, Bucuresti, Ed. Orfeu 2000, 2007

Iluț, Petru Abordarea calitativă a socioumanului. Concepte şi metode, Iasi, Ed. Polirom, 1997

Mărginean, Ioan Proiectarea cercetării sociologice, Iaşi, Ed. Polirom, 2000

Mihu, Achim ABC-ul investigației sociologice, Cluj, Ed. Dacia, 1973

Novak, Ştefan Concepte şi indicatori. În Tamaşi şi Culea, Cunoaşterea faptului social, Bucuresti, Ed. Politica, 1972

Popper, Karl R. Logica cercetării, Bucuresti, Ed. Stiintifica si Enciclopedica, 1981

Zamfir, Cătălin Structurile gândirii sociologice, Bucuresti, Ed. Politica, 1987

Zamfir, Cătălin Spre o paradigmă a gândirii sociologice. Texte alese, Iaşi, Ed. Cantes, 1999